

SHAW'UN OSMANLI TARİHİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ*

Aydoğan Demir

Batıda XVIII. yüzyıldan beri Türk tarihi üzerinde yapılan çalışmalar her geçen gün artarak devam etmektedir. Bu çalışmaların içinde gerçekten çok özgün olanlar, Türk tarihinin problemlerini aydınlatanlar vardır. Batıda yayınlanmış eser ve makalelerin çoğu, çevirileri yapılmadığı için akademik çevrelerin dışında genellikle Türk aydınının meçhulü olmuştur. Son yıllarda tarihe artan eğilimlerin de etkisiyle W. Heyd, Lewis, Grousset, Barthold, Cahen, Ostrogorsky vb. gibi tarihçilerin eserlerinin Türkçeye çevrilerek geniş bir okuyucu kitlesinin istifadesine sunulduğu gözlemleniyor. Bu arada, özellikle Belleten ve üniversitelerin tarih bölümlerinin yayınladığı tarih dergileri ile basılan kongre ve seminer bildirimlerinde burada adları sayılmıyacak kadar çok batılı araştırmacıların bildiri ve makalelerine yer verildiği görülüyor, Dileği miz, bu tür faaliyetlerin çoğalması olmakla beraber yayınlanacak eser ve çevirilerde gereken özenin gösterilmesidir.

III. Selim ve Osmanlı yönetimi altındaki Mısır üzerinde yaptığı araştırmalarla dikkat çeken Stanford Shaw'un, eşi Ezel Kural ile beraber iki cilt halinde yayınladığı "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey"*** adlı geniş kapsamlı eser, Türkiye'de ilgi uyandırdı ve Aydın Yalçın, Taner Timur, Toktamış Ateş, Sina Akşin, Özer Ergenç vb. gibi araştırmacılarımız tarafından kullanıldı. Çevirisinin*** yapılması da olumlu karşılandı.

Eserin birinci cildi hakkında ilk defa 1978 yılında bir eleştiri yayınlayan V.L. Ménage, Shaw'un pek çok hatasını kaynak göstermeksizin "doğru değildir", "doğrusu şudur" gibi ifadelerle ortaya koydu(1). 1982 yılı sonlarında çeviri yayınlanınca, ister

*) İngilizce metin ile çevirinin karşılaştırılmasında büyük yardım ve ilgisini gördüğüm eşim emekli İngilizce öğretmeni Satiye Demir'i, burada anmak benim için zevkli bir görevdir.

**) Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 1, XV, 351 pp., Cambridge 1976; Stanford Shaw-Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, XXI, 518 pp. Cambridge 1977.

***) Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, E yayınları, İstanbul 1982, 451 sayfa. Bu yazının hazırlandığı sırada, eserin ikinci cildinin çevirisi de yayınlandı (1983).

1) V.L. Ménage, *SOAS Bulletin*, MLI (London 1978), pp. 160-162.

istememez çevirmenin her hangi bir dipnot düşüp düşmediğini aradık. Çünkü, Shaw'un, eserinde Ménage'ın belirttiüklerinden başka pek çok hata dikkati çekiyordu. Ayrıca hataların çoğu ortaokul ve lise öğrencilerinin bilgi düzeyindeki konulardı. Türk okuyucusu, büyük bir övgüyle takdim edilen, üstelik arşiv belgelerine dayandığı iddia edilen bir Batılı araştırmacının yazdıkları karşısında bilgilerinin alt-üst olması gibi bir tehlike ile karşı karşıya idi. Pek çok tarih bölümü öğrencisi, tarih öğretmeni, kronoloji, tarih deyim ve terimleri ve yorumlar nedeniyle çelişkiler içinde kalabilecekti. Bunları göz önünde bulundurarak çeviri ile İngilizce metni karşılaştırma yoluna gidip bazı konularda düşüncelerimizi dile getirmeyi düşündük. Karşılaştığımız manzara acıdır ki- hiç te iç açıcı değildi. Çeviride yanlış anlamalar, terim ve deyimlerin keyfi kullanılması ve atlamalar dikkat çekiyordu. Bunun yanında Shaw'un yaptığı hatalar Ménage'ın belirttiüklerinden daha geniş kapsamlı idi. Bu yüzden kısa bir tanıtma yazısı sınırları içinde çeviri ile ilgili değinmeği plânladığımız bir iki konunun aşılması gerekti. Çevirinin ilk 125 sayfasını elden geldikince taradıktan sonra malzemenin yığılması nedeniyle eleştiriye burada kapatmayı düşündük. Arada gözümüze çarpan bazı notları da fişledikten sonra özel olarak ilgilendiğimiz yönetim bölümüne de biraz değinmeği görev bildik. Sonuçta, konuyu yalnız çeviri sınırları içinde tutmayı doğru bulmadığımızdan çalışmamızı: 1. Çeviriden kaynaklanan yanlışlıklar; 2. Shaw'dan kaynaklanan yanlışlıklar ara başlıkları ile iki bölümde toplamayı uygun bulduk.

Eleştiri ve itirazlarımızı mümkün mertebeye notlarken klâsikleşmiş konularda güvenilirliği kanıtlanmış eserlerden yalnız birini vermekle yetindik. Gerektiğinde bir kaç eseri aynı notta anmayı yararlı bulduk. Halil İnalcık'ın "The Ottoman Empire" adlı eserini, geniş bir okuyucu kitlesi için yazılmış ve popüler bir nitelik taşımasına rağmen içerdiği sağlam kronoloji ve bilgiler nedeniyle notlarda kullanmakta sakınca görmedik.

1. ÇEVİRİDEN KAYNAKLANAN YANLIŞLIKLAR

"Göçebe Oğuzlar... kuzeye ve **doğuya** daha az direnişle karşılaştıkları bugünkü Rusya ve Doğu Avrupa'ya yönelmişlerdir" (s. 18-19), cümlesindeki "**doğuya**", kelimesi "**batıya**" *north and west*, p.2) olacaktır.

"**Semireçye**" (s.19) olarak dilimize aktarılan (*Semirechye*, p.3) yer adı, Semireçi(2) veya Semiryeye'dir(3).

"**Ceyhun** ile kuzeydoğu arasında kalan topraklarda egemen olan... Karluklar" (s.20). Karlukların egemenlik alanlarının batı sınırı "**Ceyhun**" değil, "**Seyhun**" (*Jaxartes*, p.3)'dur.

2) Semireçi için bkz. Bahattin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1962, s. 14, 77, 169.

3) Semiryeye için bkz. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. Dursun Yıldız, İstanbul 1981, s. 83, 203.

"Müslüman olmayan büyük grupları İslâmlaştırma konusunda resmî bir politika olmadığından bu sonuçlar, devletler tarafından gönderilmişlerdi" (s.21). Düzeltmelerde olmamakla beraber burada bir mürettip hatası olduğuna inanmak istiyoruz. Cümle, "Sünnî Müslüman devletler tarafından gönderilmemişlerdi" (the latter were not sent by the orthodox Muslim states. p.4) olarak bitirilmeliydi, Ayrıca, "Sünnî Müslüman" ibaresi burada özel bir anlam taşıdığı için çeviriden atılmamalıydı. Çünkü, göçebeler arasında bilindiği gibi sünnî olmayan (heterodox/rafizî) akımlar çok tutunmuştur.

"Örneğin, Karahanlılar onuncu yüzyılın ortasından onüçüncü yüzyılın başlarına karar *Maveraünnehr'i aldılar*" (s.21), cümlesi yanlış bir nitelik taşımaktadır. Cümle, Maveraünnehr'in fethinin bu süreler içinde gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. "Maveraünnehr yönetimini ellerinde tuttular" (... as did the Karahanids, who took over Transoxania..., p.4) olarak düzeltilirse tarihi gerçeklere uygunluk sağlanmış olur.

"Önce *sultanlık durumlarını* kullanarak fetihlerde aldıkları savaş tutsaklarından ve Kafkasya yaylalarından getirttikleri *Memlûk kölelerinden* ücretli, düzenli yeni bir ordu kurdular" (s.23). (They first used their position as sultans to institute a new regular salaried army of *mamluk* slaves brought from the highlands of Caucasus and of prisoners taken in conquests. p.5). Burada "*position*" karşılığı kullanılan "*durum*" yerine "yetki", "erk", "iktidar"* önereceğiz. "Sultanlık durumlarını kullanarak" değil, "sultanlık erkini, yetkisini kullanarak" biçimi anlama açıklık getirmektedir. Bu cümlede üzerinde durulacak ikinci konu "*memlûk*" kölelerinden (*mamluk* slaves)'dir. jagilizce metinde "*mamluk*" italik yazılmıştır. Memlûk (mamluk), yanındaki "slaves" (köleler) ile aynı anlamı taşır. Shaw, zamanla okuyucularına tarihi terimleri orinal biçimi ile vermeye çalışmakta, bunu da italik yazarak göstermektedir. "*Mamluk* slaves" yanlış bir anlamaya yer vermemek için, Türkçeye aktarılrken ikisinden biri parantez içine alınmalıydı.

Batılılar doğulu hanedan ve devletleri genellikle "id", "ad" ekleriyle yazarlar Seljuqid, Danismendid, Saltuqid, Buyid, Omaiyyad gibi. Bunlar Türkçede Selçuklu, Saltuklu vs. gibi yazılır. Çeviride "*Buyidler*" (s.23), yazılmakla, devletin adı "Buyid" olmaktadır ki, hatadır. Çevirinin "Büveyhliler/Büveyhî" olması gerekirdi.

"Bu dönemde bazı Türkmen boylarının başında kendi hanları vardı" (s.25). (At this point some of the Turkomans were led by their own *hans*. p.7). İngilizce metinde, görüldüğü gibi boylar anlamını verecek (tribes) yoktur. Boyların başında "bey" ler bulunduğuna için(4) çevirideki gereksiz ek, yanlış bir anlam taşımaktadır.

"Memlûk Kölemen hanedanı" (s.27). (Mamluk slave dynasty, p.8). Mısır'da 1250-1517 yılları arasında yaşayan devletin adı "Kölemenler" veya "Memlûkler"dir, ikisi de aynı anlama gelmektedir. İngilizce ibareyi aynen çevireydik "*Memlûk*" köle hanedanı" olurdu. "Memlûk" devletin özel adıdır ve "slave dynasty" ile hanedanın "köle" niteliği anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun Türkçe karşılığı, "Kölemen" veya "Memlûk" hanedanı'dır.

* *Advanced Learner's Dictionary*'de «position» için verilen karşılıklardan biri de «to be able to do it» dir. «able to do» nun «iktidar olmak» anlamı için bkz. H. C. Hony - Fahir İz, *Turkish - English Dictionary*, Redhouse'da: görev, memuriyet.

"İlhanlılar, askeri bakımdan İran ve Irak'ı Mısır ve Suriye'nin Memlûklerine karşı saldırı üsleri olarak kullandılar (1250-1517)... (s.28). Yanlış bir anlamaya yer vermemek için (1250-1517) tarihleri, hemen Memlûklerin yanına konulmalıdır. Aksi takdirde İran ve Irak'ın 1250-1517 yılları arasında İlhanlı üssü olduğu anlamı çıkar ki, kronolojik olarak doğru olmaz.

"The First Ottoman Empire, 1280-1413" (p.12) başlığının, "Birinci Osmanlı İmparatorluğu" (s.32) olarak çevrilmesine katılamayız. 1413 yılından sonraki devir için "İkinci Osmanlı İmparatorluğu" gibi bir başlık kullanılmadığına ve bugüne kadar da böyle bir deyim yaratılmadığına göre, burada deyimlerin kullanılmasında gerekli özenin gösterilmediğini söyleyebiliriz. Ashûnda, Shaw, Halil İnalçık'ın The Ottoman Empire'ında olduğu gibi açık bir biçimde "The first period Ottoman..." (5) yazsaydı, çevirmen bu hataya düşmeyecek, başlığı "Osmanlı İmparatorluğunun İlk Dönemi" olarak çevirecekti.

"Gaihatu" (s.33). İlhanlı hükümdarının adının İngilizce'de yazıldığı (p.12) gibi kullanılması doğru değildir. Geyhatu(6), yazılmalı idi.

"... Marmara Denizine doğru *güneye* genişleterek" (s.35) ibaresi "*güneybatıya*" (southwest toward the Sea of Marmara, p.14) olacaktır.

Orhan Gazi devrini anlatan bölümün başlığı yerinde verilmemiştir. "Orhan Gazi" başlığının 36.sayfa 1.satırda "Osman Beyin geliştirdiği temel Osmanlı fetih politikası kendisinden sonra gelenlerce de (çeviride yanlış olarak geleneklercede)... cümlesinin üzerine konulması gerekliydi.

"Ahi loncalarının"(s.36), kullanılması doğru değildir. İngilizce metinde "Ahi guilds"(p.15)'dir. Burada bir Türk kurumu olan "Ahi"lik italik dizilmiş, yanına getirilen "guild" ile onun "esnaf derneği" "lonca" olduğu anlatılmak istenmişti. "Ahi" tek başına veya "Ahi örgütü", "Ahi teşkilâtı" biçiminde kullanılmalıdır(7).

- 4) Faruk Sümer, *Oğuzlar-Türkmenler*, Ankara 1972, s. 37 (Her boyun başında 'beğ' unvanlı âsilzadeler bulunuyordu).
- 6) Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, çev. Norman Itzkowitz and Colin Imber, London 1973, p.5, 20.
- 6) Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1957, s. 13, Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 537.
- 7) Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1976; Neşet Çağatay, "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", *Belleten*, MLVI/182 (Nisan 1982), s. 423 (Ahi örgütü); İ. Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1961², I, ss. 530-531 (Ahi tarikatı); H.A.R.Gibb and Bowen, *Islamic Society and the West*, V.I.P.I, London 1967⁶, p.41 (Ahi organization), p.64 (Ahi society) ve nihayet Shaw'da bunu eserinin bir yerinde (p.141) "Ahi organizasyonu" olarak kullanmış, çevirmen de bunu "Ahi örgütleri" biçiminde doğru çevirmiştir (s.202). Bunlar göz önünde bulundurusaydı "Ahi loncaları" gibi yanlış bir değerlendirme yapılmamış olurdu.

"Marmara Denizi kıyısında Göynük" (s.37). Çeviri (Göynük, on the Sea of Marmara, p.15) doğru yapılmıştır. Fakat burada büyük bir coğrafya hatası vardır. Göynük, Marmara Denizi kıyısında olmayıp, Sakarya'nın doğusundadır. Okuyucuyu yanıltacak bu bilgi, bir dipnotla mutlaka düzeltilmeliydi.

"The acquisition of Karesi was particularly important, perhaps more so than the victories against the Byzantines, since it brought the Ottomans all the way to Çanakkale, across the Dardanelles from the Gallipoli Peninsula, completed their control of the southern coast of the Sea of Marmara, enabled them to move across the Dardanelles into Europe whenever the opportunity arose" (p.15). Bu cümle çevrilirken yerinde olarak parçalanmış ve fakat keyfi atlamalar ve yanlış eklemeler yapılmıştır. "Karesi (Karasi olmalıydı) Beyliği topraklarının alınması Bizanslılara karşı kazanılan zaferlerden daha önemliydi. Osmanlılar böylece Çanakkale'ye kadar gelerek Boğazın güney kıyılarını ellerinde bulunduruyorlardı. Artık ilk fırsatta Avrupa'ya geçebilirlerdi (s.37). Açıkça görüldüğü gibi, "across the Dardanelles from the Gallipoli Peninsula" atlanarak çeviri yapılmış ve "Marmara Denizinin güney kıyıları (southern coast of the Sea of Marmara) "Çanakkale Boğazının güneyi" olmuştur.

"Orhan Gazi 5500 askerle Trakya'ya geçti..." (s.37), cümlesinde olayın tarihi (In 1346, p.16) nedense verilmemiştir. Orhan Gazi'nin bu seferi bizzat yönettiğini yazan Shaw ile ilgili görüşümüzü ikinci bölümde dile getireceğiz.

"Buna karşılık Kantakuzinos Osmanlılara gelecekte bu tür seferleri için Çanakkale'de Çimpe kalesini verdi." (s.38). Shaw burada yerinde olarak "Dardanelles" (p.16) kullanmıştır. Bunun hiç bir yarılgıya yol açmayacak biçimde "Çanakkale Boğazi" olarak çevrilmesi zorunludur. Çünkü yalnız başına "Çanakkale" kullanılması daha çok bir ilimizi hatırlatmaktadır. Üstelik Shaw, bir karışıklığa yol açmamak için "Çanakkale"yi ayrıca kullanmakta ve onu kesin olarak "Çanakkale Boğazi"ndan (Dardanelles) ayırmaktadır. Çimpe, bildiği gibi Boğazın Gelibolu yakasındadır.

"Süleyman Şah 1358 yılında bir kazada öldü. Babası Orhan Gazi de bir yıl sonra öldü..."(s.39) cümlesindeki "bir yıl" İngilizce metinde (Orhan died two years later, p.17) "iki yıl" sonradır.

Çevirinin 36.sayfasında Orhan Gazi'nin saltanat yılları (1324-1359); 39. sayfasında da I.Murad'ın ki (1360-1389)'dur. Bunlar İngilizce metinde de böyledir. (p.15,17) Taht, 1359-1360 yılları arasında boş kalmadığına göre bu çelişki bir dipnotu ile giderilmeliydi.

Çevirmen bazı yer adlarını Türklerin kullandıkları biçimde verirken, bazılarını da aynen yazmakla yetinmiştir. Yer adlarının Osmanlılar devrinde kullanıldıkları gibi verilmesi gerekir. Örneğin, "Sliven"(s.40)'in İslimye olduğu belirtilmeliydi. Bunlara sırası geldikçe kısaca değinmeye çalışacağız.

"... Papa, Türklere karşı Haçlı Seferi açıldığını bildiren bildiri yayınladı (25 Aralık 1366). Ancak buna tek ciddi cevap Savoy Dükü Kont II. Amadeus'dan geldi.

Amadeus'un gönderdiği bir filo Gelibolu'yu ele geçirip Bizanslılara verdi." (s.41). Cümle "August 24, 1366" (p.19) ile bitmektedir. Öyle sanıyorum ki, çevirmen 25 Aralık 1366 da yapılan çağrıya 24 Ağustos 1366'da cevap verilemeyeceğini fark ettiği için, çelişkiyi ortadan kaldırabilmek amacıyla "24 Ağustos 1366"ı yazmaktan vazgeçmiştir. Bize göre her iki tarih yazılmalı, aradaki çelişki vurgulanmalı idi. Ayrıca "Count Amadeus II of Savoy" (p.19) çevrilirken gereksiz yere "Dük" eklenmemeliydi.

"Kadı Burhaneddin Eretna Türkmen beyliğinin... Bunun *güneyinde* Akkoyunluların..." (s.44) "Güneyinde" değil, "*güneydoğusunda*" (southeast, p.21) olacaktır.

"Azerbaycan ve *kuzeydoğu* İran'a..." (s.44), "kuzeydoğu" yerine "*kuzeybatı*" (northwestern, p.21) yazılmalıdır.

"Sultan Murad batıya dönerken Teke beyliğinden de *Köprü, Su* ve Manavgat Çay ovalarını aldı." (s.45). Mürettep hatası olabilir. Aslı, "Köprü Su"dur.

"Arnavutluk prenslerinden Castriotis..." (s.45). Burada Castriotis (Kastriota) (8) aile adıdır. Savaşa katılan "George (Yorgi) Castriotis" (p.21)'dir.

"Böylece fetihlere öncülük edenler ve hizmetleri karşılığı kendilerine topraklar verilenler artık göçebeler ya da paralı askerler değil, kapıkullarıydı." (s.51). Çeviriye göre kendilerine toprak verilenler yalnız kapıkullarıdır. İngilizce metinde bu durum (so that it was the *Kapıkulları* rather than either the nomad or the salaried forces... p.26) ibaresi ile anlatılmıştır. "göçebeler veya ücretli askerlerden daha ziyade kapıkullarıydı" anlamı verilerek cümle toparlanmalıydı.

"Bu yapı içinde tek tek timar sahipleri... vergi salarlar..." (s.52). Osmanlı düzeninde padişah ve padişah adına görev yapan divan dışında hiç bir yönetici vergi salamazdı. Eğer reyaya ehl-i örf tarafından yasal olmayan bir takım yükler salınsa, buna "salgun" veya "tekâlif-i şakka" denirdi ki, devletin mücadele konusudur. İngilizce metinde geçen "*assessing*" (p.26), burada vergi salmaktan çok, "*para cezası*" (cerime) ile ilgilidir. Bilindiği gibi, timarlı sipahiler yasalarda belirtilmiş cerimeleri kadı mahkemelerinin kararı ile toplayabilirlerdi.

"Bunlar şimdi Bayezid'in Osmanlı yaşam biçiminde eski gazi geleneği yerine *Hristiyan unsurlarına karşı olan tutumunu* dirençle karşılamaktaydılar..." (s.55). "Bayezid'in... Hristiyan unsurlarına karşı olan tutumu"nda belirsizlik vardır. İngilizce metinde bu durum çok açık olarak (they resisted Bayezid because of *his sympathies* for the Christian elements..., p. 28) ibaresi ile anlatılmıştır ki, direnme, Bayezid'in Hristiyan unsurlarına olan sempatisinden kaynaklanmaktadır.

"Bayezid Avrupa'da uğraşırken *güneydoğu* Anadolu'da bulunan..." (s.55), cümlesinde "güneydoğu" değil, "*güneybatı*" (southwestern, p.28)'dir.

"... Kadı Burhaneddin ile Osmanlılara karşı birleştiler..." (s.55) Burada, Kadı Burhaneddin'in Orta Anadolu'nun büyük bir kısmını elinde tutması ve doğudaki Türkmen göçbelerinin üzerinde etkili olması ile ilgili ibare de atlanmıştır, (Kadı Burha-

8) Halil İnalcık, *The Ottoman Empire*, pp.208-209.

neddin, who held much of central Anatolia and had a strong influence among the Turkoman nomads in the east, p.28).

Yukarıda değindiğimiz gibi yer adlarının yalnız İngilizce imlâsının verilmesini doğru bulmuyoruz. Örneğin, Scutari, Dulcigno, Kroya (Kraya değil), Alessio (Asessio değil), Durazzo, Drivasto, Korçe (s.56), Buda (s.86)'nın yanlarına İşkodra, Ölgün/Ülgün, Akçahisar, Leş, Draç, Dergos/Deregvas, Görice, Budun (Budin) yazılmıyordu.

"Konya ile güneydoğunun (ing. metinde böyle?) büyük bir bölümünü alan Karamanoğullarının..." (s.57). Bu cümlede de Karamanoğullarının 1320'lerde yükselişini belirleyen ibarenin atıldığını görüyoruz (while Karaman, which had risen in the 1320 s.. p.30).

"Bizans despotu Theodoros'un isteği ile Yunanistan'daki Atina, Akaea (Achaea) ve Slaona (Salona) Lâtin devletleri..." (s.58). Theodoros'un V. Ioannes'in küçük oğlu olduğunu belirten ibare de pek çok örneğinde olduğu gibi atılmıştır (the Byzantine despot Theodoros, youngest son of John V. p.31).

"Timur, 1336 Nisanında Maverâünnehr'de Semerkand'ın doğusunda..." (s.60) Semerkand'ın doğusunda değil, "güneyinde" (south, p.32) olacaktır.

"Harzemşahlar imparatorluğunun 1379'da fethedilmesiyle..." (s.60). Harizm İmparatorluğu(?), köyfi bir çeviri ile *Harzemşahlara* dönüşürken merkezinin "Hive" olduğunu belirten ibarenin yazılmasına (the conquest of the Hvarizm Empire, with capital at Hiva-1379-, p.32) gerek görülmemiştir. 1379 yılında Timur'un yaktığı Harizm Devletine Harizmşahlar (Harzemşahlar) denemez. Çünkü, Harizmşahlar unvanı ile anılan üç hanedan vardır ve bunların sonuncusu olan Anuştinginoğulları(9). Cengiz istilâsı(1220) sonucu ortadan kalkmıştır. Timur'un yaktığı Harizm Devleti, 1360 yılında Hüseyin Sufî tarafından kurulmuş olup, Yusuf Sufî kendini merkezi Ürgenç (Gürgenç)'de(10) savunmuştur. Harizm'de merkezi Hive olan ve "Hive Hanlığı" (Şeybanîler) adı altında bilinen devlet ise 1500'de Cengiz soyundan olanlar tarafından kurulmuştur(11).

"Kroya (Alacahisar)" (s.62). Kroya, "Alacahisar" değildir. İngilizce metnin indeksinde (p.339) belirtildiği gibi "Akçahisar"dır.

"Selânik, Makedonya'nın bir bölümü..." (s.67). ibaresi, "Selânik, güney Makedonya'nın büyük bir bölümü..." (Selânik, much of southern Macedonia, p.37) olmalıdır.

9) İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 33.

10) René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul, 1980, ss. 394-396; V.V.Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara 1975, s. 305.

11) C.E.Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, çevirenler: Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, İstanbul 1980, s. 194.

"Novo Brdo" (s.68) ve "Sliven" (s.69), Novoberda ve Islımye'dir. Ayrıca, Karnı-ova (s.69) değil, Karinova'dır.

"Gazi önderleri arasındaki destekleyicileri, *Birinci Mehmed*'i son anda terketmiş olsalar bile, Mihaloğlu Mehmet Bey de içlerinde olmak üzere hepsi Anadolu'ya sürüldüler" (s.71). Gerçekte bu cümleyi paragraf içinde değerlendirmek gerekir. "Birinci Mehmed'i son anda terketmiş olsalar bile" den hiç bir anlam çıkmamaktadır. Çünkü, çevirmen "they abandoned him at the last minute" (p.41)'deki "him" yerine akıl almıyacak bir biçimde "Çelebi Mehmed"i koyarak yanlışlığa düşmüştür. Bir cümle yukarıda Şeyh Bedreddin'in sürülmesiyle ilgili bilgi verilmiştir. Burada son anda terk edilen Şeyh Bedreddin'dir. "*Him*" yerine *Şeyh Bedreddin* yazılısaydı, problem olmazdı.

Çeviride "Hamidili" ile "Hamidoğulları" devamlı birbirine karıştırılmıştır. "Ancak Mehmet Çelebi... Şehzade Mustafa'yı *Hamitoğulları devletine* Anadolu'yu yönetmek üzere göndermiş..." (s.75). İngilizce metin böyle bir çeviriye imkân vermemektedir (But Çelebi Mehmet... sending Prince Mustafa to Hamit to rule Anatolia... p.44). Bilindiği gibi, Hamidoğulları önce 1389/1390 seferi ile I.Bayezid tarafından ortadan kaldırıldı. Ankara savaşından sonra yeniden kuruldu. Çelebi Mehmed 1414 yılında bu beyliğe kesin olarak son verdi. Bu tarihten sonra Hamid oğulları Beyliğinden söz edilemez. Burası artık Osmanlı'nın Hamidili (Hamid Sancağı)'dir. Şehzade Mustafa Hamidoğulları Devletine değil, *Hamidili*'ne sancak beyi yapılmıştır. Benzer hata, sayfa 77 ve 82'de tekrar edilmiştir. Özellikle sayfa 82'de "province of Hamit" (p.49) karşılığının Hamitoğulları diye verilmesi dikkat çekicidir. Aynı sayfada "Hamit state" karşılığı, Hamit Devleti değil Hamit ülkesi (memleket, eyalet: Redhouse) olmalıdır.

"Venedik *ve* Selânik'i Bizans'tan alınca..." (s.79). Burada anlamı yok eden "*ve*" metinden çıkarılmalıdır (After Venice took Salonica from Byzantium-1423-, p. 45-46).

"Osmanlıların Sırbistan'ı Tuna'ya ve Bulgaristan'ı *Balkanların* güneyine kadar fethetmeleri..." (s.80). Balkanlar, geniş bir coğrafi alanı belirttiğine göre cümle tarihî coğrafya açısından yanlıştır. Çeviriye özen gösterilseydi bu hata oluşmazdı. İbare, "Bulgaristan'ı *Balkan Dağlarının* güneyine kadar (The Ottomans conquest of Serbia up to the Danube and of Bulgaria south of the Balkan Mountains... p.48) olmalıydı.

"feudal commanders" (p.51) ve "feudal leaders" (p.52)'in "*derebeyi*" anlamıyla çevrilmesine katılmıyacağız. (s.85-86). Ortaçağ Avrupa'sının senyörlerini (derebeyi: feudal chieftain) ve Osmanlıların ayanlık dönemini anımsatan derebeyi tipinden kuruluş dönemi Osmanlı düzeninde söz edilemez. Bunlar, olsa olsa merkeze karşı zayıf bağları olan feodal eğilimli Türk aristokratlarıdır ve yerine göre "uc beyleri", "akıncı beyleri" ve "gaziler"dir. Burada kabul etmemiz gerekir ki, çevirmeni gerçekten pek çok problemle karşı karşıya bırakan etmenlerden biri de Shaw'un bazı terimleri gelişmiş güzel kullanmasıdır. Hıristiyan Balkan senyörleri için kullanılan "feudal masters" (p.61) karşılığı olarak çevirmenin verdiği "*derebeyi*" (s.97), anlama uygun düşmek-
tedir.

"Edirne'de savaşız geçen iki yıl sonunda, hazine askerlerin aylıklarını ödeyemeyecek kadar boşalmıştı" (s.85). Metin dikkatle okunsaydı, "iki yılın savaşız değil, savaşla dolu" geçtiği ve Osmanlı topraklarının Macarlar ve müttefikleri tarafından hırpalandığı görüldü. Bunların sonucu olarak Osmanlı hazinesinin boşalması söz konusudur. Shaw, "hazinenin askerlerin aylıklarını ödeyemeyecek kadar kuruması nedenini iki yıl süren savaş sırasında Edirne'ye yeni ganimet gelmemesi" ile açıklar ve bunu çok net bir şekilde ifade eder: (In Edirne two years of warfare, without the arrival of new booty left the treasury drained to the point where salaries could not be paid, p.51).

"Konstantin *Iragasis*" (s.86). Bu isim, Shaw'un yazdığı gibi (p.52) Türkçeye aktarılmıştır. Lise kitaplarına kadar geçen bu isim Konstantin *Dragases*'dir.

"Zaganos Paşa ile Şahabeddin Paşa iktidarı alacağı güne kendisini yetiştirmek üzere *öğretmen* olarak atandılar" (s.87). "*tutor*" (p.53) karşılığı "*öğretmen*"i yadırgadık. Çünkü İngilizce metinde "his tutor, called... *lala*..." (p.50) denilerek, *tutor* sözcüğünün anlamı verilmiştir. Burada "*tutor*" karşılığı, "*öğretmen*" yerine "*lala*" ve ya "*atabeg*" verilmeliydi.

"Gelibolu'da yapılan büyük bir donanma da Çanakkale Boğazından Marmara'ya girip denizden saldırıya başladı." (s.91). Dikkatli bir okur, Gelibolu'da inşa edilen donanmanın Marmara Denizine girmek için Çanakkale Boğazından geçmesine gerek olmadığını bilir. İsterdik ki, Shaw'dan kaynaklanan (an armada built in Gallipoli went through the Dardanelles into the Sea of Marmara... p.56) bu hata bir dipnotu ile düzeltilmiş olsun.

"Tuz, sabun ve mum gibi temel ve gerekli maddeler tekelleştirilerek (were made into monopolies and farmed out... p.60) yüksek fiyatlarla *özel tüccarlara* (private merchant) verildi" (s.96). Burada, "farmed out" göz önünde bulundurularak (çeviride atlanmış) "*private merchant*" karşılığı "*mültezimler*" kullanılmalı idi.

"Holy War" (p.60) karşılığı "*kutsal savaş*" (s.96) yerine "*gaza*" kullanılmalıdır

"Şimdi Fatih Sultan Mehmet, komşu Memlûk sultanları da içinde olmak üzere, bütün diğer Müslüman hükümdarlardan üstün olduğunu iddia ederek *Emir-ül Hac* olarak Memlûk sultanlarının yerine geçmek istedi" (s.96). "*Emir-ül Hac*", "*leaders of the pilgrimage to the Holy Cities*" (p.61) yerine kullanılmıştır. Emirü'l Hac, Osmanlılarda ve Memlûklerde hacıların güven içinde Medine ve Mekke'ye (Holy Cities) götürülüp getirilmesinden sorumlu olan görevlinin unvanıdır(12). Fatih'ten önce de Osmanlıların Emirü'l Hac tayin ettikleri bilinmektedir(13). Fatih Sultan Mehmed'in yerine geçmek istediği Memlûk sultanlarının Medine ve Mekke ile ilgili statüleri bi-

12) İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Ankara 1972, bkz. dizin; M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1972/2, c. 1, s: 527 (Emir ül hac maddesi).

13) Pakalın, aynı yer.

linseydi bir kavram kargaşasına daha düşülmesi söz konusu olmayacaktı. Bilindiği gibi Memlûk hükümdarları, Osmanlılar için Fatih Sultan Mehmed'e kadar "Sultan-ı Haremeyn" yani hac merkezi Mekke ve Medine'nin sultanıdır. Fatih Sultan Mehmed Memlûk sultanlarına "Hadim-i Haremeyn" diye hitap etmektedir(14). Shaw'un "leaders of the pilgrimage to the Holy Cities" ile kastettiği "Hadim-i Haremeyn" olmalıdır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı almasıyla beraber Osmanlı padişahları "Hâdimü'l Haremeyn-i Şerifeyn" unvanını kullanmışlardır.

..."belediye görevlerini de kadılar ve *polis müdürleri* yükleniyorlardı" (s.97). Çevirmen, İngilizce metnin 26.sayfasında "police chiefs" karşılığı olarak "subaşı" verildiğini hatırlasaydı, burada da polis müdürleri (police chiefs, p.61) yerine "*subaşı*"yı kullanmak gereğini duyacaktı.

"Onbeşinci yüzyılda Altınordu yok olmuş..." (s.99). Bu ibare, İngilizce metinde "aşağı yukarı onbeşinci yüzyıl ortasında"dır (By the mid-fifteenth century the Golden Horde had almost disappeared... p.62). Shaw burada kesin bir ifade kullanıp Altınordu Hanlığı'nın 1502'de yıkıldığı(15) yazsaydı, belki bu hata oluşmıyacaktı.

Shaw'un Otlukbeli savaşı ile ilgili olarak verdiği "11 Ağustos 1472" (p.66) tarihi yanlıştır. Shaw, bir cümle sonra bu savaşın sonucu "24 Ağustos 1473"de barış yapıldığını yazar(?). Çevirmen, öyle anlaşıyor ki, bu çelişkiyi farketmediği için yılları eşitlemiş ve fakat tarih bilgisi sıfır olduğu için tercihini "1472" lehinde kullanmıştır (s. 104). Böylece savaşın gerçek tarihi olan "11 Ağustos 1473" her iki kitaba da girememiştir.

"Osmanlı gücüne yeni bir tehdit de Litvanya ve Polonya'nın Jagellonlarından gelmekteydi. IV. Casimir'in (1447-1492) başında bulunduğu bu devlet doğuda Ukrayna'ya kadar uzanıyor, kuzeyde Buğdan'la komşu bulunuyordu" (s.106). Osmanlı gücüne üçüncü bir tehlikeyi oluşturan Polonya'nın sınırları verilirken "doğuda Dinyester üzerinden Karadeniz'e ulaştığını" belirleyen kısım atılmıştır (A third threat to Ottoman power came from the Jagellonians of Lithuania and Poland, now ruled by Casimir IV (1447-1492), whose dominions extended as far east as the Ukraine, bordering Moldavia to the north and across the Dniester to the Black Sea in the east. p. 68). Ayrıca isterdik ki, Polonya'nın Moldavya (Buğdan) ile kuzeyde değil, güneyde sınır olabileceği bir dipnotla düzeltilmiş olsun.

Bir an için okuyucularımın hoşgörüsüne sığınarak, orta ikinci sınıflarda okutulmuş bir Sosyal Bilgiler ders kitabından alıntı yapacağım' "Bundan sonra Fatih, yine Gedik Ahmet Paşayı hem Napoli Krallığını, hem de Roma'daki Papalık Devletini

14) *Asıkpaşazâde Tarihi*, yay. Âlî, İstanbul H. 1332, s. 209.

15) Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 143; Yakubovskiy, *Altınordu ve İnhitatu*, çev. Hasan Eren, İstanbul 1955, s. 314. Yakubovskiy, "1481'den sonra da Altınordu'nun yeni kısımlara ayrıldığı" yazmakla yetinmiştir; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 59.

boyun eğdirmek üzere İtalya seferine gönderdi. Otranto kalesini alarak bir köprü başı kuran Gedik Ahmet Paşa, 1480'de yavaş yavaş İtalya'ya sızmağa başladı. Öte yandan Mesih Paşa aynı yıl Rodos kalesini kuşattıysa da kesin sonucu alamadı." (16). Ülkemizde ortaokul öğrencisine öğrettiğimiz bu bilgiler, günümüzde de geçerliliğini korurken, Shaw, Gedik Ahmed Paşa'nın donanmasına 1479 sonunda Rodos'u kuşattırır, Otranto seferini yaptırır ve Fatih'in ölüm haberi ile (1481) ona Rodos kuşatmasını kaldırır (İngilizce metin, p. 69-70; çev. s. 109). Büyük oranda arşiv belgelerine dayanarak yazıldığı iddia edilen bu esere hiç olmazsa çevirmen tarafından burada bir dipnot düşülerek tarih meraklılarının kuşkuya kapılmaları önlenmeliydi. Bu konuyu ayrıca ikinci bölümde etraflıca değerlendirmeye çalışacağız.

Fatih Sultan Mehmed öldüğü zaman 49 yaşında idi ve yaşlı sayılmazdı. Bu bakımdan İngilizce metindeki "*old sultan*" (p.70), "*yaşlı sultan*" diye çevrilemez. (s.109). Fatih Sultan Mehmed bu cümlede "eski sultan" dir.

"Kasım Bey de teslim olup(?) İçel'e Osmanlı valisi olarak atanmasına karşılık Karaman devletindeki bütün hak iddialarını terk edince Bayezid'in Anadolu'daki son hasmı da *tarafsızlaştırılmış* oldu" (s.111). Kasım Bey tarafsızlaştırılmayıp, "etkisiz" hale getirilmiştir (waş neutralized, p.71). Kasım Bey'in Osmanlı valisi olması anlatılırken vurgulanan "böylece diğer Türkmen ileri gelenlerine yapıldığı gibi aynı yolla Osmanlı sistemi içinde eritildi" (thus being absorbed into the Ottoman system in the same ways as many other Turkoman notables. p. 71) ibaresi de atlanmıştır.

"Stefan hemen *Buğdan*'ı işgal etmiş..." (s.112). Stefan o sırada Buğdan voyvodası (prince of Moldavia, p.72) olduğuna göre, yönettiği ülkeyi işgal etmesi söz konusu olamaz. O'nun işgal ettiği yer "*Eflak*"tır (invaded Wallachia, p.72).

"Bayezid, II. Mehmet tarafından başlatılan idari düzeni vezirlerine kurdukmaya devam etmiş, hükümetin başlıca birimleri olarak *iltizamları ve timarları kurmuştur*". (s.118). İltizam ve timar sistemi II. Bayezid'den çok önce de olduğuna göre o'nun tarafından kurdurulması söz konusu olamaz. Ancak "iltizam ve timarlar yönetimin başlıca birimleri olmuştur" (tax farms and fiefs being made the principal units of government. p. 77).

"Bu başlangıç üzerine kendisinden sonra gelen hükümdarların, *sultanın yasama hakkına dayanan şeriat vergileri* dışında *rüsum vergilerini* de almalarını sağlamıştır" (s.118). "Sultanın yasama hakkına dayanan şeriat vergileri" yanlış bir anlamın sonucudur. Şeriat, sultanın yasama hakkı alanına pek girmez. Bu kısım, "kaynağı şeriat olan vergilerin dışında hükümdarın yasama hakkına dayanan resimleri (vergileri).. "biçiminde olmalıdır. (This also provided a precedent for subsequent rulers to extend the *rüsum* dues far beyond the original *şeriat* taxes, solely on the basis of the sultan's right to legislate, p.77). Bu arada çevirmenin "*rüsum vergilerini*" nasıl icad ettiğini anlayamadığımızı itiraf etmek zorundayız.

16) Selman Erdem-İsmet Parmaksızoğlu-İsmet Konukoğlu, *Sosyal Bilgiler*, Orta II, İstanbul 1971, ss. 158-159.

"Son Safevî hükümdarının oğullarından biri olan İsmail..." (s.119). Buradaki "İsmail" tarihlerimizin ünlü "Şah İsmail"dir. Babası hükümdar değil, "şeyh"dir. İngilizce metinden de böyle bir anlam çıkarılamaz. "one of the sons of the last Safavid leader" (p.77), çevrilirken bir dereceye kadar "Safevi şefi", "reisi" vs. denilebilir idi. Zahmet edilip hiç olmazsa bir ansiklopediye bakılsaydı, Şah İsmail'in babasının "Şeyh Haydar" olduğu görülür ve böyle bir hataya düşülmezdi.

Buraya kadar İngilizce metnin 80 sayfalık kısmının çevirisinde ilk anda dikkatimizi çeken hataları ve atlamaları belirtmeye çalıştık. Bundan sonraki sayfalarda da benzer hataların sürüp gittiği görülmektedir. Gelişigüzel çevirdiğimiz bir kaç sayfa ile "Osmanlı Toplumunun ve Yönetiminin Dinamiği" bölümünün bir kısmındaki tespitlerimizi de belirterek konuyu kapatmaya çalışacağız.

"Bölgedeki Osmanlı egemenliğini pekiştirmek için eski Memlûk yönetim kurumları ve liderleri ortadan kaldırılmış, yerlerine Osmanlı tımar ve zeamet düzeni getirilmiştir" (s.133). İngilizce metinde, Mısır'a Osmanlı tımar ve zeamet düzeninin getirildiğine dair hiç bir bilgi yoktur. "To stabilize Ottoman rule in the area the old Mamluk administrative organizations and leaders were eliminated and replaced by the regular Ottoman feudal system, with the sole exception of Mount Lebanon, which was given special autonomous status under its feudal leaders. (p.88). Görüldüğü gibi, Memlûk yönetim kurumları yerine konan düzenli Osmanlı feodal sistemidir. Bunu "tımar ve zeamet" diye çeviremeyiz. Tımar ve zeamet nedeniyle, bazı çevreler Osmanlı'ya "feodal" diyebilmektedir. Bu kavramın tartışma yeri burası değildir. Unutmamak gerekir ki, Osmanlı'ya feodal diyenler dahi her yerde tımar sisteminin uygulanmadığını çok iyi bilirler. Çok geniş bir alana egemen olmuş Osmanlı imparatorluğunda tımar sistemi hiç uygulanmamış salyaneli eyaletler vardır ve Mısır da bunlardan biridir. Çeviride, dikkati çektiği gibi "istisna olarak Dağlık Lübnan bölgesine, feodal şefleri (beyleri, emirleri) yönetiminde özerklik verilmesi" kısmı keyfi olarak atlanmıştır.

"Şehzade Selim tahta çıkmak için daha değişik bir politika izliyordu. Yeniçerilerin başında Şahkulu isyanından sonra Doğu Anadolu'daki Safevî topraklarına ve Gürcistan'a başarılı seferler yapmıştı" (s.121). Burada, Şehzade Selim'in tahta çıkmak için izlediği daha değişik politikayı vurgulayan ibarenin atıldığı görülüyor." Selim followed a different policy to gain the throne, securing military support by leading the Janissaries in several successful expeditions into Georgia as well as the Safavid territories in eastern Anatolia following the Şah Kulu revolt." (p.79). Selim'in izlediği değişik politika "askerlerin desteğidir" ve o bu destekten "emin"dir. Şehzade Selim'in Şahkulu isyanından sonra ordunun desteğinden emin olarak Yeniçerilerin başında Safevî topraklarına ve Gürcistan'a ayrı ayrı başarılı seferler yaparak daha değişik bir politika izlemesi konusundaki ciddi kaygılarımızı ikinci bölümde değerlendirmeye çalışacağız.

Budin Beylerbeyinin yetkileri sayılırken anılan "anlaşma" yapabilmek (s.152).

çok, iddialı bir çeviridir ve Osmanlı düzenini bilmemenin kanıtıdır. "Anlaş ma" yerine "müzakere" (görüşme) (negotiation, p.102) kullanılmalıdır.

"XV. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Mustafa Naima bu görüşü 'Hakkaniyet Çemberi' olarak sunmuştur" (s.166). Naima'nın XV. yüzyıl (The fifteenth century, p.112) tarihçisi olmadığı konusunu şimdilik bir kenara bırakıp, "Cycle of Equity"nin "Hakkaniyet Çemberi" değil bir tarih deyimini olarak "daire-i adliye (adalet dairesi) olduğunu hatırlatmakla yetineceğiz.

"İstanbul'da yaşayan Hıristiyan uyrukların çoğu vergiye tabiydiler ve memurlar imparatorluk eyaletlerinde (belli zamanlarda: atlanmış) dolaşarak en zeki gençleri sultanın hizmetine alınmak üzere toplarlardı. "(s.168). Osmanlı devşirme sistemi bilinmeyince ve çeviriye de özen gösterilmeyince böyle acıp bir cümle ile karşılaşmak her zaman olasıdır. İstanbul'da yaşayan değil, *İstanbul dışında yaşayan Hıristiyan uyrukların çoğu*, vergi değil, *devşirme vermekle yükümlüydüler*. (Most Christian subjects outside Istanbul were liable to the levy, with agents going periodically through the provinces, conscripting the brightest subject youths for service to the sultan. p.113). (Levy: mecburî olarak asker toplama anlamı için bkz. Rednouse).

"Bu devşirme vergisi İstanbul ya da imparatorluğun diğer büyük kentlerindeki çocuklar için geçerli değildi" (s.168). Böylece Osmanlı tarih terimleri arasına bir de çocuklar için geçerli olan "devşirme vergisi" katılmış oldu. İngilizce metinde "devşirme" italik dizilmiş, yanına bunun İngilizce karşılığı "levy" (p.114) yazılmıştır. Burada "devşirme toplanması" uygun olurdu.

"Üçüncü olarak sarayda çıkan yemeklerden sorumlu olan Kiler Odası gelirdi" (s.172). Gereksiz bir ekleme ile Kiler Odasına sarayın bütün yemek işlerinin sorumluluğu yüklenmiştir. Kiler Odası padişahın özel yemek hizmetlerinden sorumlu idi. Onu birün bölümünün yemek vs. işleriyle görevli olan "matbah-ı amire emini" ile karıştırmamalıdır. Kiler Odası ile ilgili İngilizce metin, çeviriye doğrulamaz (Third was the Larder (Kiler Odası), responsible for meals. p.117).

"Emir-ül alem" (s.172) değil, "Emir-i a'lem"dir.

Sayfa 171'deki Topkapı Sarayı'nın plânında bazı adlar yanlış yazılmış ve yanlış ekler yapılmıştır. "Bab-ü Selâm", "Bab-ü Saadet" gibi. "Bab üs selâm", "Bab üs saadet" yazılmalı idi. "Pantry" (Kiler Koğuşu) yazılan yere "Hazineîi Koğuşu", onun yanında İngilizce metinde boş bırakılan yere "Emanet Hazinesi" yazılmış. Emanet Hazinesi yazılan yerin büyük bir bölümü ise Hazineîi Koğuşuna aittir.

"Haznedar ve nişancı taratından temsil olunan kâtipler" (s.173). "Hazinedar" değil "defterdar" dir. Bu kelime İngilizce metinde "treasurer"(p.118)'dir ve index (p.133)'de karşılığı "defterdar olarak verilmiştir.

"Kaleler dairesi imparatorluğun bütün kalelerindeki atamaları ve azilleri düzenlerdi" (s.175). Shaw'un "The fortresses accountant" (p.120) diye yazdığı maliye daireleri "Büyük Kale Kalemi" ve "Küçük Kale Kalemi"dir.

"Divan-ı Hümayûn tarafından alınan kararlarla (tekâlif-i divaniye) çıkarılan örfî vergiler (rüsüm)"(s.175). Açıkça görüldüğü gibi parantezin kullanılış yeri, bize

divanın aldığı kararlara "tekâlif-i divaniye" dendiği gibi yanlış bir izlenim yaratmaktadır. İngilizce metinde ise "Divan-ı hümâyûn'un yetki ve kararı ile konulan örfî vergilere aynı zamanda tekâlif-i divaniye" dendiği anlatılmaya çalışılmıştır . (The "sovereign prerogative" (örfî) taxes were also called taxes of the Imperial Council (tekâlif-i divaniye) because they were authorized by its decrees, p.120)).

Shaw'un "damatlık vergiler"(?), "kaçan hayvanları tutmak için ödenen cezalar" (?), "pazar vergileri" (çeviride yok) vs. "için yaptığı önemli bir yorumun atlandığı" görülüyor. (Numerous minor dues and fines were reminiscent of feudal practices, p.120). "Çok sayıdaki önemsiz ödentilerin ve cerimelerin feodal uygulamaları hatırlattığı" konusu Osmanlı düzeninin açıklanması bakımından önemli bir iddiadır, atlanmaması gerekliydi. Osmanlı düzeninde "damatlık vergi" yoktur. Burada Shaw'un yaptığı hata (bridegroom taxes, p.120) tekrar edilmiştir. Doğrusu "resm-i arus" veya "resm-i gerdek"dir. "Kaçan hayvanları geri almak için ödenen cezalar" da "yava/kaçgun resmi"dir. (fines paid to recover stray cattle, p.120).

"Emanetin tam karşılığı timar olup... " (s.176). "Timar", "emanet" in tam karşılığı değil, tam zıttıdır (The exact opposite of the *emanet* was the *timar*, p.121).

Çeviri ile ilgili olarak yaptığımız çalışmaları burada noktalarken bazı düşüncelerimizi de dile getirmek isteriz. Kabul etmek gerekir ki, Sayın Mehmet Harmancı çok iyi niyetlerle Türk aydınına büyük bir hizmet amacıyla Shaw'u çevirmiştir. Akıcı, rahat okunan bir Türkçesi vardır, İngilizceye hakimiyeti yadsınamaz. Bunlara karşın, çeviri sırasında önemli sayılabilecek dikkatsizlikler sonucu yanlış anlamalara yol açan çeviri hataları ve keyfi atlamalar yapmıştır. Tarih'te ve hiç bir bilim dalında hatanın büyüğü küçüğü olmaz. Sayın Harmancı'nın "doğu"yu, "batı"yı bilmemesi düşünülemez ve fakat bir orduyu da doğu yerine batıya götürmesi de bağışlanamaz. Sayın Harmancı tarihin kendine özgü kavramları olduğunun da farkında değildir. Böyle bir çalışma sırasında tarihçilerle işbirliği yapmaması, Pakalın'ın "Tarih Deyimleri ve Terimleri"ne, Baykal'ın "Tarih Terimleri Sözlüğü"ne, Uzunçarşılı, Karal ve Danişmend'in Osmanlı Tarihlerine bakmayı akıl etmemesi onun için büyük eksiklik olmuştur. Çevirinin ikinci baskısı yapıldığı takdirde bu eksikliklerini giderme yoluna gitmesi ve umursamazlıktan vaz geçmesi en büyük temennimizdir.

x x
x

II. STANFORD SHAW'DAN KAYNAKLANAN YANLIŞLIKLAR

"M.Ö. II. yüzyıldan başlayıp güneye ve batıya doğru Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Orta Asya'ya yönelen göç dalgalarını gerçekleştirenlerin kendi aralarında 'Oğuz' saldırdıkları halklar arasında da genellikle 'Türkmen' veya 'Türk' olarak adlandırılmaları" Türk ad verme geleneklerine, Oğuz, Türk ve Türkmen adının ortaya çıkış zamanına göre gerçeği yansıtmamaktadır (...came to be known as Oğuz among themselves and, in general, as Turkomans or Turks to whom they attacked. p.2). Türk ve Oğuz adlarını taşıyan topluluklar Gök Türkler çağında (552-745) etkinlik ve yaygınlık kazanır. Bu yüzyıla gelinceye kadar ve hatta bu yüzyıldan (m.s. VI.yy.) sonra Türk toplulukları çok çeşitli adlar taşımışlar ve bu adlarla anılmışlardır(1). M.S. IV. yüzyıldan başlayarak Doğu ve Orta Avrupa içlerinde ilerleyen Türk boyları kendi özel adlarıyla anılmışlardır. Hun, Akogur, Sarioğur, Bulgar, Sabar, Hazar vs, gibi(2). Türkmen adı ise, bilindiği üzere Oğuzların İslâmiyeti kabulü ve İslâm dünyasındaki etkinliklerinden sonra geniş bir çevrede ve-ilginçtir ki-en son olarak da Oğuzlar arasında benimsenmiştir(3). Shaw, bu açıklamayı okurların yanlışını engellemek için en erken Gök Türkler ve ondan sonraki devirlerin anlatımı sırasında yapmalıydı.

Orta Doğu savunma hattının VII. yüzyıldan XI. yüzyılın başlarına kadar Bağdat Abbâsî Halîtelîğinin elinde olması (the Middle East defense line held under the leadership of the Abbasid Empire of Baghdad from the seventh century to the beginning of the eleventh century. p.2) ibaresi, Abbâsî devletinin 750 yılında kurulduğu göz önünde bulundurulursa düzeltilmeye muhtaçtır.

682 yılında Semireçye'de toplanan Batı grubunun bağımsızlığını yeniden kazanıp bunu 744 yılına kadar koruması da üzerinde durulacak bir konudur (In 682 the western group, centered in the Semirechye, regained its independence and preserved it until 744, p.3). Semireçi (Semireçye, Semireçye), aşağı İli ırmağı taraflarındadır

- 1) Türklerin değişik adlarla anılmaları hakkında bkz. W.Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara 1942, ss. 65-89, 90-92; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, ss. 40-41; A.Z. Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s. 22 vd.; Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük* Ankara 1971², s. 25 vd.
- 2) İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977, çeşitli yerlerde, Ayrıca bkz. Kafesoğlu, "Türkler", İA., XII. Aynı bilgiler tekrar edilmiştir.
- 3) Kafesoğlu, "Tarihte Türk Adı" *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, ss. 306-319; Kafesoğlu, "Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti" *Jean Dery Armağanı*, Ankara 1959, ss. 121-133; Barthold, *Dersler*, s. 41.

ve bu sırada bu bölgede Türkişler yaşamaktadır(4). 682'de Gök Türkleri bağımsız ığa kavuşturan ve II. Gök Türk Kağanlığını kuran Kutluk ise mücadeleye başladığı sırada Kuzey Çin'de Yün-çu eyaletinde bulunuyordu(5). Bağımsızlık savaşı bu eyaletin basılmasıyla başlamıştır(6). Baskından sonra Gobi Çölü ile Orhun Irmağı arasında çekilerek mücadeleye devam ettiler ve devletlerini "Gök Türk Kağanlığının an'anevî merkezi olan Orhun kaynakları ve Ötüken dağlarında"(7) kurdular. Burada üzerinde durulması gereken ikinci konu da "Batı grubu"dur. Bilindiği gibi II. Gök Türk Kağanlığını kuranlar "batı" değil "doğu grubu"dur(8).

Uygurların Yukarı Yenisey'de yaşamaları Shaw'un sandığı gibi 940 yılına kadar (The Uygurs lived on the upper basin of the Yenisei from about 745 to 940, p.3) sürmemiştir. Ötüken'de Gök Türklerin yerine geçen (merkezleri: Ordubalık) Uygurlar, 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılınca Güneye, Çin'e Turfan, Beşbalk, Kuçavs. yörelerine göçerek yerleşmişlerdir(9). Bu arada hemen belirtmek gerekir ki, Yukarı Yenisey bölgesi de o sıralarda Kırgızların yaşam alanları idi(10).

"Selçuklular, Fatımilere karşı Birinci Haçlılarla ve hatta Bizanslılarla ittifak ça basında buldukları için Türkmenlerin Anadolu içlerinde ilerlemelerine karşı çıktılar ve ilk Türkmen saldırılarının resmi bir işgalle sonuçlanmasında gayret göstermediler" (The Seljuks opposed the Turkoman pushes into Anatolia because of their own efforts to ally with the first Crusaders and even with the Byzantines against the Fatimids, and they made little effort to follow up the early Turkoman onslaughts with formal occupation. p.6). Bu bilginin üzerinde önemle durmak gerekir. Burada kronoloji alt üst olmuştur. Birinci Haçlı seferi (1096-1099) sırasında Anadolu'da Selçuklu Devleti, Danişmendoğulları, Saltukoğulları gibi Türk devlet ve beylikleri vardır. Birinci Haçlılar ve Bizanslılar ile Fatımilere karşı ittifak yapabilmek için Türkmenlerin Anadolu'ya girmelerine karşı olmanın bu ortamda hiç bir anlamı yoktur. Çünkü, Anadolu çok büyük bir bölümü ile resmen Türklerin işgali altındadır. Ayrıca, Büyük Selçukluların, Haçlıların Anadolu'ya girdikleri 1097 yılında (İznik'i aldılar) Fatımilere karşı ortak cephe oluşturacak bir politika izlemeleri olanaksızdır. Berkiyaruk, taht kavgaları ile meşguldür. Suriye Selçukluları da Tutuş'un oğulları arasında bölünmüş-

4) Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 116.

5) A. Nimet Kurat, "Gök Türkler", *DTCF. Dergisi*, X/1-2 (1952), s. 30, dipn. 64. Kurat'a göre, Kutluk, Yun Çyun eyaletindeki Han-li Yuan-yn boyunun başı idi.

6) Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 94

7) Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 115.

8) Kurat, "Gök Türkler", s. 29. Kurat, "II. Doğu Gök Türk Kağanlığı" başlığını kullanır.

9) Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 115

10) Bahattin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 207.

tür. Bölünme Fatımîlerin işine yararmış, Kudüs'ü geri almışlardır (1096)(11). Halep Meliki Rıdvan kardeşine karşı Fatımî yardımını alabilmek için Fatımîler adına hutbe dahi okutmuştur(1097)(12). Bütün bunlara ek olarak Büyük Selçuklu İmparatorluğunun, 1098 yılında, Urfâ'yı alıp (1098), Antakya önlerine gelen Haçlılar üzerine Berkiyaruk'un emri ile kuvvet sevk ettiğini hatırlatalım. Ünlü Selçuklu emirlerinden Kür Boğa Antakya'yı ele geçiren Haçlılar karşısında başarılı olamıyarak Musul'a çekilmek zorunda kalmıştır(13). Haçlıların Suriye'ye inip Kudüs'ü almalarından (1099) sonra Suriye'de bulunan Selçuklu Melik ve Atabeyleri zamanla kendi aralarındaki çekişmelerde Haçlılarla işbirliği yapmışlardır(14). Bu gelişmenin de Anadolu Selçukluları ile ilgisi yoktur. Eğer Birinci Haçlılarla sefer hazırlıkları sırasında işbirliği yapmış bir müslüman devlet aranacaksa bütün şüphelerin Fatımîler üzerinde toplandığı görülecektir. İbnü'l Esir ve Azîmî'nin verdiği bilgilere göre Haçlıları davet edenler FATİMİLERDİR(15).

Shaw'un Anadolu'ya yönelik ilk Türkmen saldırıları sırasında Büyük Selçukluların gayret göstermedikleri yolundaki görüşüne de katılamayız. Anadolu'ya giren ilk Türkmen birliklerinin başında (1043'ten sonra) Selçuklu şehzadeleri vardır. İnaç Yabgu'nun oğlu Hasan, İbrahim Yinal, Kutalmış ve Yakuti gibi. Selçuklu şehzadeleri Tuğrul Bey'in emri ve bilgisi ile Doğu Anadolu'da sefere çıkmışlardır. Bizzat Tuğrul Bey'in 1054 yılında Doğu Anadolu'ya girerek Muradiye (Bergri), ve Erciş'i alıp Malazgirt'i kuşatması bunun açık kanıtıdır. Alp Arslan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da egemenlik peşinde koşmuş(16) ve ona danışan gruplar Anadolu içlerinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir(17). Büyük Selçuklular, Türkmen boylarının İslâm kentlerini yağma etmemesi için Anadolu'da akına çıkmalarını olumlu karşılamışlardır. Shaw, C. Cahen'i izleyerek Türkmenlerin Malazgirt savaşına kadar Anadolu'da yerleşmek gibi bir politikaları olmadığından söz etseydi daha doğru olurdu(18).

11) Ali Sevim, "Halep Selçuklu Melikliği", *SAD.*, II (1970), s. 14.

12) Ali Sevim, a.g.m., ss. 19-20; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, ss. 192-193; M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s. 116.

13) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 166.

14) Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 291 (Köymen, burada Haçlılarla anlaşan, ittifak yapan Melik ve Atabeglere değinir).

15) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 165 ve dipn. 7; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 99; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA.*, X, s. 379.

16) M. Halil Yanıç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, (Eser, tümüyle bu konuları inceler); Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 365 vd; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1981, s. 318.

17) Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, tr. J. Jones-Williams, New York 1968, p.71

18) Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, p.72

Anadolu Selçuklularının Moğollara yenilip Büyük Moğol Hanını metbû tanelmaları "1242"(p.8) değil, "1243" (Kösedag) 'dür. Moğollar, 1242 yılında Erzurum'u ele geçirip Mohan'a çekildiler. 3 Temmuz 1243 Kösedag yenilgisinden sonra yapılan anlaşma uyarınca Anadolu Selçukluları harac vermek zorunda kaldılar(19). Bilindiği gibi 1246'da II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra, o'nun küçük yaştaki çocukları arasındaki taht kavgaları sırasında Anadolu, Moğol korumalığı altına girdi.

Anadolu beylikleri sayılırken, Merzifon ve Havza'da varlıklarından söz edilen "Tavşan oğulları"nın (p.11) dizgi hatası ile yazıldığı endişesine kapılarak indekse baktık've orada da (p.349) Tavşan oğulları yazıldığını gördük. Doğrusu "Taşan-oğulları" dır(20).

"Söğüt, in **nortbeastern Anatolia**"(p.13). Osman Gazi'nin doğum yeri olan Söğüt'ün "Kuzeydoğu Anadolu"da ne aradığını anlayamadık.

"Following the establishment of the Ottoman principality at Yenişehir Osman spent the remainder of his reign expanding in two directions, northward up the Sakarya river toward the Black Sea and southwest toward the Sea of Marmara, achieving his objectives in both areas by 1380"(p.14). "Osmanlı Beyliği Yenişehir'de kurulduktan sonra Osman Bey, saltanatının geri kalan kısmını kuzeyde Karadeniz'e doğru Yukarı Sakarya'ya ve güneybatıda Marmara Denizine doğru iki yönde genişleterek geçirdi ve her iki bölgede de amacını 1308'e kadar gerçekleştirdi". Shaw burada tarih ve coğrafya hataları yapmaktadır. Osman Gazi 1308'de amacına ulaştığına göre saltanatının geri kalan kısmını Karadeniz ve Marmara'ya doğru genişletmek için harcamasına gerek kalmamış demektir. Gerçekte ise, Osman Gazi 1308'de amacına ulaşmış değildir. Bu dönemin kronolojik problemleri çözümlenmemiş olmakla beraber Osman Gazi'nin ve adamlarının faaliyetlerinin 1308'den sonra da sürdüğü kesindir(21). Burada üzerinde durulacak önemli bir konu da Shaw'un Osman Gazi'nin seferleri ile ilgili olarak kullandığı coğrafi terim ve yönlerdir. Eğer, Osman Gazi Yenişehir'den kuzeye hareket ettiyse Yukarı Sakarya'ya (up the Sakarya River) değil Aşağı Sakarya'ya giderdi. Ve ayrıca Yenişehir'den Marmara'ya gitmek için de "güneybatı" yönünü değil, kuzey ve batı yönlerinin izlenmesi gerekirdi.

Orhan Gazi'nin saltanat yılları 1324-1359 (p.14) verilirken, I. Murad'ın tahta geçişi 1360 (p.17) olmuştur. Ayrıca Şehzade Süleyman'ın ölümü 1358 olarak belirtil-

19) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 487 vd.; Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, pp.137-138.

20) M.Halil Yanıç, "Bayezid", I, *İA.*, II, s. 378; Danişmend, I, s. 99, 115; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969², s. 165. Taşın-oğulları için bkz. Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul 1927, s. 319.

21) Tayyib Gökbilgin, "Osman I.", *İA.*, IX, ss. 438-441; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, ss. 110-112; Danişmend, I, ss. 8-10

dikten sonra Orhan'ın bu olaydan iki yıl sonra öldüğü vurgulanmıştır(p.17). Günümüzde, I. Murad'ın hükümdar olduğu tarih 1362 olarak kabul edilmektedir(22).

Pelekanon savaşının tarihi "1328"(p.15) değil, "1329"dur(23).

Bolu'ya bağlı "Göynük"ün Marmara kıyılarına yerleştirilmesi (p.15), Shaw'un atlaslarla arasının iyi olmadığını gösteren pek çok örnekten biridir (Göynük, on the Sea of Marmara).

Kantakuzinos'un yardım isteği üzerine 5500 askerle Trakya'ya çıkan ve İstanbul kuzeyindeki Karadeniz kıyı yörelerini fetheden Orhan Gazi'nin kendisi değildir. (Orhan led some 5500 soldiers into Thrace and conquered the coastal region of the Black Sea north of İstanbul... p.16). Bu eylem, Orhan tarafından gönderilen kuvvetlerle gerçekleştirilmiştir(24).

Aydinoğlu Umur Bey'in ölüm tarihi "1344"(p.16) olmayıp, "1348" dir(25).

"Evrenos Gazi"nin Bizans dönmesi (the Byzantine convert Evrenos Bey. p.16) olmadığı daha yıllarca önce Fuad Köprülü tarafından ortaya konmuştur(26).

Orta Anadolu'da gücünü yaymak için ilk seferini 1362'de Ankara'ya yapan I. Murad'ın (Murat's first move to extend Ottoman power in central Anatolia... Ankara... 1362... p.17), bu sefer sonrası Avrupa'ya dönüp Edirne'yi almasını (Murad returned to Europe as soon as his position in Anatolia was established and restored the Ottoman position in 1361 with the capture of Edirne, p.18), kronolojik bir çelişki olarak vurgulamak gerekir. Edirne'nin daha Orhan Gazi'nin sağlığında 1361 yılında alındığı Halil İnalcık tarafından açıkça ortaya konmuştur(27).

Shaw, 1362 olayları ile ilgili olarak I. Murad'ın önce Ankara'daki özerk Ahi liderlerini Germiyanlılara sadakat yerine Osmanlılara bağlanmaları için kandırıldığını (p.17), daha sonra Ankara'ya Karamanoğullarının elinden almak için sefere çıktığını yazarak (p.18) bir başka karışıklığa yol açar. Gerçekte, Ankara ilk defa 1354 yılında Orhan Gazi zamanında Osmanlılara bağlandı. Orhan'ın ölümünden yararlanan Karamanoğulları Ahi liderlerini kıskartarak buradaki Osmanlı kuvvetlerinin şehirden atılmasını sağladı. Murad, 1362 seteri ile Ankara'nın yönetimine yeniden el koydu. Ahi liderleri, üzerlerine yürüyen I.Murad'a karşı koymayı gereksiz görüp şehri teslim etmişlerdir(28).

22) İnalcık, *The Ottoman Empire*, p. 208; İnalcık'ın Orhan Gazi'nin ölüm tarihi ile ilgili bir değerlendirmesi için bkz. "*Edirne'nin Fethi*", *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümüne Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 139, dipn. 11

23) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 119; Danişmend, I, s. 17; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 467.

24) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 135; Danişmend, I, s. 24.

25) Himmət Akın, *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Arastırma*, Ankara 1968, s. 49; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 479.

26) Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1959, s. 83.

27) İnalcık, "*Edirne'nin Fethi*", ss. 137-159.

28) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*. I, ss. 160-161; Danişmend, I, s. 34 (1361) yılını benimser).

Papa'nın Türklere karşı Haçlı Seferi açılması için yayınladığı emirname "25 Aralık 1366" tarihini taşıırken, bu davete icabet eden Savoy (Savoie) Kontu Amadeus'un Gelibolu'yu ele geçiriş tarihi "24 Ağustos 1366"dır (The pope issued a bull formally proclaiming a Crusade against The Turks-December 25, 1366-, but the only serious response came from Count Amadeus II of Savoy, who led a fleet that recaptured Gallipoli and turned it over to the Byzantines-August 24, 1366, p.19). 25 Aralık 1366'da yapılan çağrıya uyularak 24 Ağustos 1366'da Gelibolu'nun alınması merak konusudur. Uzunçarşılı üstadımız, Savua Kontu VI. Amadee(29) nin 1 Temmuz 1366'da ilân edilen Mukaddes harp davetine uyarak yola çıktığını ve aynı yıl Ağustos'unun sonlarında Gelibolu'yu aldığını yazarak(30) merakımızı gidermiştir.

"Gümülcine (Komotini)" Ege'de (Komotini on the Aegean, p.20) değil, Trakya dadır.

Kosova savaşının değerlendirilmesi yapılırken I.Murad için itade edilen "tahta çıktıktan sonra 20 yıldan az" (Less than two decades after Murat ascended the throne... p.22) ibaresi Shaw'un tarihleri pek önemsemediğini gösterir. Kosova savaşının, Murad'ın tahta geçmesinden 20 yıldan az bir zaman sonra yapılmasına olanak yoktur.

Shaw'un "sultan" konusunda verdiği bilgiler yetersiz ve eksiktir (p.23,33). Önce Orhan Gazi'nin çok açık bir biçimde sultan unvanı kullandığını kitabelerinden(31) ve paralarından(32) biliyoruz. "Osmanlı beylerinin özellikle şeriatın kapsamadığı alanlarda yasa koymalarını ve tüm dünyevi yetkileri kullanmalarını sağlayan sultanlık iddiasında bulunmaları" (the beys came to claim the title of sultan, enabling them to exercise full secular powers and to legislate in all areas not specifically covered by the Muslim religious law. p.23), göüşüne katılamıyacağız, Osmanlı padişahlarının ör' fi hukukun kendilerine tanıdığı yasa koyma hakkını kullanabilmeleri için "sultan" unvanını taşımalarına gerek yoktu. Devletin yönetim hakkını meşru olarak, töre gö-reğince(33) ellerinde bulunduranların bir takım unvanlarla anılmaları doğaldır. Osman-

-
- 29) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 140; VI. Amadeus olduğuna dair ayrıca bkz. A.Savelli (kısmen ikmal eden Fernand Hayward-Albert Falconelli), *İtalya Tarihi*, çev. G.Kemali Söylemezoğlu, İstanbul 1940, I, s. 128; Danişmend'de VI. Amadeus olduğunu yazar (s.46).
- 30) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 140.
- 31) Ekrem Hakkı Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mimari", *A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II(1956), s. 125; Oktay Aslanapa, İznik'te Sultan Orhan İmaret Camii Kazısı, *Sanat Tarihi Yıllığı* (1964-1965), s. 23.
- 32) İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Katoloğu*, İstanbul, 1974, II, s. 453.
- 33) Lütri Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, yay. Âli, İstanbul 1341, ss. 21-22. Lütri Paşa bu durumu şöyle anlatır: "Ve Gün Han vasiyeti ve Oğuz töresi mucubince Oğuz neslinden kimse olmayacak, hanlık ve padişahlık Kayı soyu var iken özge boy soyuna değmez".

lı hükümdarları, bey, sultan, hüdavendigâr, han, hakan ve padişah gibi unvanlar kullanmışlardır ve bunlarda Türk-İslâm (İran ve halifelik) geleneklerinin etkisi görülmektedir. Sultan unvanının bir zamanlar halifeler tarafından verilmiş olması (nazariyeye göre onların hakkıdır(34), ona ayrı bir manevî hava kazandırmış olabilir. Osmanlı beyleri, bu nazariyeye rağmen Mısır'daki Abbâsî Halifesine başvurmaya gerek görmeden XIV. yüzyılda pek çok Müslüman hükümdarın ve özellikle bir zamanlar Büyük ve Anadolu Selçuklularının kullandıkları sultan unvanını adlarının başına koymayı bir hak olarak gördüler ve bununla da bir takım özel yetkiler vs. kazanmış olmadılar.

Shaw'un "Osmanlı padişahları ve şer'î hukuk" konusunda yazdıkları da düzeltilmeye muhtaçtır. Nazariyeye göre sultanın şer'î alana müdahalesi ve şeriatın dışında yasa koyması mümkün değildir. Bazı ulema, örfî izin vermişlerse de bunu şeriatın kapsamadığı alanlarla sınırlandırmaya çalışmışlardır(35). Buna rağmen Osmanlı padişahları şer'î alana giren konularda da şeriatı bir tarafa bırakıp yasal düzenlemelere gitmişlerdir. Örneğin, zina ve faiz konuları şer'î esaslara göre değil devrin ekonomik ve örfî hukuk anlayışına göre çözümlenmiştir. Faizin yasal kılınması, oranlarının devlet tarafından saptanması, zinanın para cezasına dönüştürülmesi bunun en somut kanıtlarıdır(36).

Shaw, Niğbolu savaşından sonra "Bayezit sultan olarak (İslâmın dünyevî? yöneticisi) adlandırıldı" (Bayezit was designated as sultan, or civil ruler of Islam. p.33), derken bizi tekrar bir takım kuşkuvar içine itmiştir. Bayezid'in Niğbolu savaşından sonra sultan unvanıyla adlandırılması genellikle Mısır'daki Abbâsî Halifeliği ile bağlantılıdır. Kramers, "Bayezid I, Kahirede'ki halifeden bu unvanı alan ilk Osmanlı hükümdarı olmalıdır"(37) diyerek kesin konuşmaktan kaçınır. Danişmend, "Osmanlı menbalarının ihtiyatlı karşılanması kaydı ile Niğbolu zaferini müteakip Halife Mütevekkil'in Bayezid'e 'Sultan-ı İklim-i Rum' unvanı ile hitap ettiğini" yazar(38). Hammer'deki bilgi ise, Bayezid'in H.792 (1394/95) tarihli bir mektub ile bu unvanı talep ettiği

34) J.H.Kramers, "Sultan", *İA.*, X, s. 26.

35) İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî Sultanî Hukuk ve Fatih Kanunları", *SBFD.*, XIII/2 (1958), s. 103; İnalçık, "Örf", *İA.*, IX, s. 480.

36) Ö.Lütfi Barkan, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara 1975, ss. 49-97; İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", ss. 102-110. Örfî hukuka daha Abbâsîler döneminde yer verilmesi için bkz. Fuad Köprülü, "Fıkıh", *İA.*, IV, s. 614.

37) Kramers, Sultan, *İA.*, X, s. 27.

38) Danişmend, I, s. 107. Danişmend, 1395 olayları içinde de Yıldırım Bayezid'in Mısır'daki Abbâsî Halifesinden "sultan" unvanı istemesi konusuna değinir (s. 103-104). "Yıldırım'ın arzusunun Sultan Barkuk'un Halifeye kabul ettirdiği rivayet edilir" diyerek, konuyu "rivayet ölçüsü" içinde değerlendirir. Karşılaştırmamız. dipnot 39.

ve talebin halife tarafından kabul edildiği yolundadır(39). Hammer, halifenin bu isteği kabulünün Niğbolu ile ilgili olup olmadığını belirtmek gereğini haklı olarak duymamıştır. Bu arada ilginçtir ki, Shaw'da, sultanlık unvanının Abbasilerden alınmasını olanaksız görür (Notes to Chapter 2.p.39. notes 1). Böylece, rivayetten öteye gitmeyen bir bilginin kesin bir anlatımla genel nitelikli bir 'eserde yer almasını -yanıltıcı yönü nedeniyle- uygun bulmadık. Sonuç olarak diyoruz ki, "Sultan Orhan bin Osman halde'llâhu..."(40)nun açıkça ortaya koyduğu gibi Osmanlı hükümdarları, Orhan Gazi'den beri sultan unvanını kullanmaya başlamış ve bunun için de kimsenin onayını almaya gerek görmemişlerdir.

Shaw'un sultan için yaptığı "civil ruler of Islam" (p.33) açıklaması da tatmin edici olmaktan uzaktır. Bu ibare, çeviride "İslâm dünyasının sivil hükümdarı" (s.61) olarak verilmiştir. Sivil daha çok asker olmayana hatırlatır ki, bu da anlama uygun düşmez. Bilindiği gibi Osmanlı padişahları aynı zamanda orduları yönettiklerinden onları askerlikten soyutlayamayız. Shaw, daha önce sultanı "şeriatın kapsamadığı alanlarda yasa koyan ve tüm dünyevî yetkileri kullanan" anlamında verdiğine göre, burada "civil" öyle anlaşılıyor ki "dünyevî", "örfi" otoriteyi anlatmaktadır. İslâm hükümdarlarını, başta Osmanlı sultanları olmak üzere yalnızca "civil ruler" sayamayız Şeriatı korumak, şeriatla ilgili hizmetlerin yürütülmesini organize etmek onların görevidir. I. Bayezid zamanında(41) ve daha sonraki dönemlerde kadıliklarla ilgili yasal düzenlemeler yapılması(42), Osmanlı padişahlarının dinî konularda da belli bir yetkiyi ellerinde bulundurduklarını gösterir. Ayrıca, dinî hizmetleri gören bütün görevlilerin (ehl-i şer') devlet tarafından atanması da din ve dünya işlerinin bir elde toplandığının bir başka göstergesi olmalıdır. Bu arada hemen belirtelim ki, Osmanlı yönetiminin klâsik döneminde sultan unvanının giderek padişah oğulları, kızları, anaları ve eşleri tarafından da kullanılmış olması, sultanın "civil ruler of Islam" niteliğini de yok etmiştir.

Osmanlı düzenine Bizans ve Balkan etkisi ve bu etkinin önemli kaynaklarından biri olarak Bizans ve Balkanlı prensesler ile onların Hıristiyan danışmanları konusu abartılmıştır (pp.23-24; çev. s. 48-49). Özellikle "Yıldırım Bayezid'in bu danışmanların etkisiyle değişerek, Gazi önderliğinden Anadolu'daki Müslüman Türkmen beyliklerini istilâya yönelmesi" keyfi bir yorumdur. (All these women brought Christian advisers into the Ottoman court, influencing Ottoman court practice and cere

39) Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Ata, İstanbul 1332, I, s. 245, dipn. 2.

40) Oktay Aslanapa, *İznik'te Sultan Orhan İmarek Camii Kazısı*, s. 23.

41) Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teskilâtı*, Ankara 1965, s. 84.

42) *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, yay. M.Arif, İstanbul 1330, s. 29; Ayrıca bkz. "Osmanlı Kanunnâmeleri (Tevki'i Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi)", *MTM.*, I/3(1331), ss. 540-541.

monial as it evolved in this crucial century. We shall see later how their influence changed Bayezid I from a gazi leader to an invader of the Muslim Turkoman principalities of Anatolia. p.24). Kosova'dan sonra bir süre Balkanlardan tehlike görmeyeceği kesinleşen Yıldırım Bayezid'in Anadolu'ya yönelmesinden daha doğal bir politik davranış olamaz. Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlıların, Selçuklu vârisi olarak ortaya çıkmaları, bunun için de bir takım zorlamalarla son Selçuklu sultanının kendilerine saltanat alâmetleri gönderdiğini iddia etmeleri(43), onların Anadolu birliğini kurmak konusunda kararlılıklarını gösterir. I. Murad devrinde belirginleştiği gibi Anadolu Beylikleri, Osmanlıları kendileri için rakip görmüş ve Osmanlı'ya karşı her türlü ititak içinde yer almaya başlamıştır. Balkanlarda tutunmak kararında olan Yıldırım Bayezid, ikide bir arkadan vurulmamak ve Anadolu'nun Türk halkından yararlanmak için Türkmen beyliklerini ortadan kaldırmak zorundaydı ve bunun için de Hıristiyan danışmanların aklına iltiyacı yoktu.

"XIV. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplumu" bölümünde karşılaştığımız "her vezirin iktidarını belirtmek ve görevlerini yapmasını sağlamak için *kendi dairesini* kurduğu" (Each vezir built up his own court or department to manifest his power and enable him to accomplish his duties. p.25), cümlesi ile bir an için Abbâsî veya Selçuklu yönetimini okuduğumuzu sandık. Konu açıldı ve örnek olarak bu dairelerden "hazine-i amire" gösteriliyordu. Divan üyesi vezirlerin devlet yönetiminde 'daire' ve belli bir görev sahibi olmaları hiç bir zaman söz konusu olmamıştır. Defterdar ve Nişancı gibi daire sahibi divan üyelerinin Fatih devrinde bile vezir olmalarına gerek yoktu. "Ve nişancının mertebesi eğer vezaret ve beğlerbeğlik ise defterdarlara tasaddur ider ve sancak ile nişancı ise detterdarlardan aşağı oturur". Kanunnâmenin bu maddesi, vezir olmadan detterdar ve nişancı olunabileceğini açıkça ortaya koymaktadır(44).

Osmanlı Devletinde XIV. ve XV. yüzyıllarda vezir, vezir-i âzam unvanı yaygın olarak kullanılmaktadır. Fatih Kanunnâmesinde sadr-ı âzam (sadrâzam) hiç geçmez, yalnız vezir-i âzamdaki söz edilir. Kanunî Sultan Süleyman devrinden itibaren vezir-i âzam karşılığı, sadr-ı âzam da kullanılmaya başlandı(45). Shaw ise çok açık bir şekilde "Batılıların 'grand vezir' dedikleri sadr-ı âzam'ın 1360 yıllarında devletin baş yöneticisi olduğunu" yazmaktadır (This first minister, called *sadr-ı âzam* by the Ottoman and grand vezir in the west, became the chief executive officer of state beginning abo-

43) İnalçık, "Osmanlılarda Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *SBFD*. XIV/1(1959), s. 77.

44) *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, yay. M.Arif, s. 13.

45) Jean Deny, Sadrâzam, IA, X, s. 46; Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurulus Döneminde Vezir-i âzamlık*, Ankara 1974, s. 125, dipn. 30; T(Tahrir) H(Heyeti), Vezir, IA, XIII, s. 314. (Kanunî devrine kadar kullanılan vezir-i âzam tabirinin yerini Kanunî'den itibaren sadr-ı âzam, sadr-ı âlî, sadaretpenah tabirleri almış ise de, bunlar arasında sadece sâdrâzam tutunmuştur).

ut 1360 . p.25). XIV. yüzyılda sadr-ı âzamın devletın baş yöneticisi olduğunu yazmak terimleri gelişigüzel kullanmak demektir.

I. Murad zamanında yeniçeri yapmak için ayrılan pençiklere Türkçe yanında "Arapça" öğretildiği iddiası çok ilginçtir ((When these youths came to the sultan, they were educated in the Turkish language, Islam, *Arabic*, and other characteristics of the Ottoman way. They then were given military training and organized as infantry, called *Yeni Çeri* (New Force), or Janissary corps, or as cavalry, called *Sipahis*. p. 26)) "Arapça öğrenenler" acaba enderunlular mıdır? diyerek, metni okumaya devam ettiğimizde bunların kapıkullarından yeniçeri ve sipahilerden başkası olmadığını gördük. Kaynaklarımızda "Halil eydür bunları Türkçe verelim, Türkçe öğrensünler" (46) gibi benzer ifadelerle, bu çocuklara yalnız Türkçe öğretildiğini görüyoruz. Asker olarak yetiştirilen gençlere Türkçe, din bilgisi ve Türk geleneklerini öğreten ve benimsetenler köylülerdir. Onların bu ortamda Arabçayı nasıl öğrendikleri gerçekten merak konusudur.

Doğrudan Osmanlı yönetiminin kurulduğu bölgelerde eski Selçuklu *ikta* sisteminin genellikle *mukataa* adı altında uygulanması da (In the areas where direct Ottoman rule was established, the old Seljuk *ikta* system, new generally called *mukata'a* was applied. p. 26), üzerinde durulacak konulardandır. Ménage, "bu ifadeyi haklı çıkaracak bir şey bilmiyorum"(47) diyerek kısa bir eleştiri yapar ve bilinen gerçeklerin Koçi Bey Risalesinde bulunduğunu hatırlatmakla yetinir. Bugün, Osman Turan ve Claude Cahen'in katkıları ile Selçuklu *ikta*'yı etraflıca biliyoruz. Osman Turan *ikta*'yı "Muayyen toprak parçaları üzerinde devlete ait vergilerin kısmen veya tamamen hizmet karşılığı olarak, ordu mensuplarına terk edilmesi" biçiminde tanımlar(48). Osman Turan ile bazı ayrıntılarda anlaşamadığını belirten Cahen, benzer bir tanımla (Kamu topraklarından bölünerek verilmelerine karşın, bir mülkiyet biçiminde değil, yalnızca o topraklardan sağlanan gelirin üzerinde hak tanınması) karşımıza çıkar(49). Bu tanımlar bize Osmanlı tımar sistemini anımsatır. Örneğin, Ö.L. Barkan'ın tımar tanımını bu konuda bize iyi bir fikir verir: "Osmanlı imparatorluğunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına şahsî selâhiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçe-

46) *Asıkpaşazade Tarihi*, yay. Âli, s. 54; Ahmet Refik, Devşirme Usûlü, Acem Oğlanları, Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, V/1-2 (1926), s. 3. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, Ankara 1943, s. 7.

47) Ménage, *Bulletin*, XLI, p. 161.

48) Osman Turan, "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku", *Bellekten*, XII/47 (1948) s. 549-550. Bu yazı için ayrıca bkz. O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet* İstanbul 1980, s. 126. Bu konuda ayrıca bkz. M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları*, *TAD*, II/2-3 (1964), ss. 346-352.

49) Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, p. 181.

ye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir”(50). Burada üzerinde durulmasına gerek olmayan bir konu da ikta’ ve dirlikte (zoamet ve has dilimleri) ileri gelen görevlilerin gelirlerinin yüksek tutulmuş olmasıdır. Osman Turan’ın Osmanlı timarının kaynağını ikta’da araması(51) Cahen’in bu konudaki kuşkularından (Bizans pronioia’sını tercih eder)(52) kaynaklanan tartışmaları bir tarafa bırakıp Osmanlı mukata’asına eğildiğimizde Shaw’un düşüncesinin aksi bir görüntü ile karşılaşacağımız görülmür. Halil Sahillioğlu, ”Mukataa, *hazineye vâridât temin eden* bir müessesedir. Konusu maden ocağı, tuzla, darphane, dalyan gibi gerçek bir işletmeye tasarruf hakkı, veya gümrük, spençe, gibi bazı resim ve vergilerin tahsili olabilir. İfraz ve ihale olunabilen bazı hazine vâridât kalemlerinden ibaret olan mukataalar, muayyen zamanlarda arttırma ile satılırdı” diyerek Osmanlı mukataa sistemini açıkça ortaya koyar(53). Bu bilgilerin ışığı altında, sonuç olarak, ”devlet gelirlerinden hükümetin kendisine doğrudan doğruya yapılacak harcamalar için ayrılan vergi ya da öteki türden kaynaklar”(54) için kullanılan Osmanlı mukataası ile, bir er’den yüksek dereceli bir devlet memuruna kadar görevleri karşılığı belli bir toprak parçası üzerinde tahsis edilmiş belli vergi gelirleri ve yönetim sorumluluğunu anlatan Anadolu ve Büyük Selçuklu ikta’ı arasında hiç bir benzerlik olmadığı anlaşılır.

Timarlı sipahilerin görevleri sayılırken vergi konusunda gereken özenin gösterilmediği inancı içindeyiz. ”and then assessing, levying, and collecting taxes” (p.26) ile ifade edilen bu konu terminolojik sorunlar içermektedir. Assess: vergi veya para cezası tayin etmek, tarh etmek (vergi salmak); levy: mecburî olarak para toplama (veya asker) anlamlarına gelmektedir. Çeviride her iki kelimeye tek bir anlam verilerek ”vergi salmak” (çev. s. 52) benimsenmiştir. Eğer ”assessing” ile ”vergi veya para cezası” tarh etmek anlamı kullanılmış ise bunu kabul edemeyiz. Osmanlı düzeninde padişah veya padişah adına görev yapan divan dışında hiç bir kimse vergi tarh edemezdi. Vergi koymak şöyle dursun, kanunlarda belirtilen vergilerden fazlasının alınması bile timar sahibinin elindeki dirliği kaybetmesi için yeterli bir nedendi(55). Para cezalarının konulması da yasalarla düzenlenir ve kadı mahkemelerinin kararı ile toplanabilirdi. Bu durumu, Halil İnalcık ise ingilizce basılan ünlü yapıtında, timarlı sipahi ”ay-

50) Barkan, ”Timar”, *İA*, XII, s. 286.

51) Osman Turan, agm., s. 149.

52) Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, pp. 182-183.

53) Halil Sahillioğlu, ”Bir Mültezim Zimem Derterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları, *İFM*, XXIII/1-2 (1962), 146. Mukataanın ikta il hiç bir ilgisi olmadığını ortaya koyan bir tanım için ayrıca bkz. *Koçi Bey Risa lesi*, yay. Ali Kemal Aksüt, İstanbul 1939, (*Mukataa* ana derler ki meselâ gümrük gibi ve bazı madenler gibi yılda kimi yüz yük ve kimi beş yüz akçaya bir yıla değin verilir...) s. 112.

54) Mustata Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimal Tarihi*, İstanbul 1974, II, s. 334.

55) Barkan, ”Timar”, *İA*, XII, s. 294

nu zamanda vergi toplamada önemli bir göreve sahip idi" (and had at the same time important duties in the collection of taxes)(56) diyerek, hiç bir kuşkuya yer vermeden açıklamıştır. Shaw'un kullandığı "levying", bize tekalif-i şakka veya salmaları düşün- dürtmektedir. Yalnız XIV. yüzyılda, yaygın olarak şakkadan söz edilemeyeceğine göre, bu görüşümüzün veya Shaw'un verdiği bilginin ihtiyatla karşılanması gerekir. Ko- nu burada vergilerle (taxes) ilgili olduğu için "levying" in "asker toplama" anlamı üze- rinde durmayı gereksiz gördük.

I. Murad'ın oğullarından Yakup'un büyük olduğunun kesin biçimde (Bayezid and Yakub, the latter was the elder, p.28) ifade edilmesi sakıncalıdır. XIV. hatta XV. yüzyılda bile Osmanlı şehzadelerinin çoğunun kesin doğum tarihlerini saptamak olası değildir. Yıldırım Bayezid'in büyüklüğü konusunda ciddi araştırmaların varlığı kar- şısında hiç bir kaynak göstermeden Yakub'un büyüklüğünün ileri sürülmesi hatadır(57).

Şehzade Yakub'un öldürülüşü ile ilgili olarak verilen bilgiler büyük yanlışlıklarla doludur. Shaw'a göre Yıldırım Bayezid, Türkmen beylerinin temsilcisi olan Şehzade Yakub'un Anadolu'da Türkmenleri toplamasından yararlanarak ve Hıristiyan va- salları tarafından desteklenerek hükümdar olmuştur. Sultan Murad'ın ölüm haberi de Şehzade Yakub öldürülene kadar gizlenmiştir (...Yakup was in Anatolia recruiting Turkomans. Bayezid's supporters among the Christian vassals in Murat's camp had him confirmed as ruler before the Turkoman notables knew that Murat was dead, concealing this fact until they could assassinate Yakup, .. p.28). Yıldırım Bayezid Ko- sova'da Hıristiyan vasallar isteği ile değil, Oruc Beğ'in açıkça belirttiğine göre "BEG- LER" tarafından hükümdar yapılmıştır(58). Şehzade Yakub, babası Kosova'da şehit edildiği zaman Anadolu'da değil, savaş meydanında düşman peşinde idi. Öldürülüşü de ordugâhta gerçekleştirilmiştir(59).

56) İnalçık, *The Ottoman Empire*, p. 117.

57) Danişmend, I, 83. Danişmend, büyük bir ihtimalle Bayezid'in büyük olduğunu belirtir. Mükrimin Halil Yinanç, Bayezid'in büyük olduğu görüşündedir. Bkz. "Bayezid" I, İA., II, s. 36; Uzunçarşılı da Bayezid'i büyük gösterir. *Osmanlı Tarihi*, I, s. 259.

58) *Oruç Bey Tarihi*, (bas. haz. Nihal Atsız, İstanbul,... siz), s. 48 "Gazi Murad, Hak emrine varınca beğler dahi bir yere gelip, ittifak ettiler. Sultan Bayezid Han'ı babası yerine lâyük gördüler." Oruç Beğ Tarihinin, Manisa İl Halk Kütüphanesinde bulunan nüshasında (Türkçe yazmalar, eski no. 1373, yeni no. 5506/2 vrk. 42: a)"Sultan Bayezid'i sancak dibine gefürdiler ve Yakup Çelebi'ye âdem gönderüb gel baban ister deyu çadıra koydular. Hakkına yetürdiler... irtesi Sul- tan Bayezid'i tahta geçürdiler; İnalçık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü", s. 92.

59) İnalçık, agm., s. 92; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 260; Danişmend, I, s. 83; Ayrıca bkz. 58. not. Özellikle *Oruç Beğ Tarihi* (Tevârih-i Âl-i Osman), Manisa nüshası, vrk. 42 a; Atsız yay., s. 48.

Bayezid döneminde Anadolu'nun İlhanlı egemenliği altında olması mümkün değildir (Anatolia at this time remained under the suzerainty of the Ilhanids, p.30). Ebu Said Han'ın öldürülmesinden(1335) sonra İlhanlı Devletinin varlığından söz edilemez. Spuler, bu durumu şöyle değerlendirir: "Abu Sa'id'in ölümüyle yalnız Hülegü ahfadının hükümdarlık etmekte olan silsilesi münkariz olmakla kalmadı; Moğol hanedanının hakimiyeti de amelî bakımdan nihayet bulmuş oldu"(60).

Shaw, "I. Murad yönetiminde Osmanlıların Balkanlara açıldığı sırada Hıristiyanların ordunun çoğunluğunu oluşturduğunu" yazdıktan (The new army included both Christians and Muslim Turks, but as the Ottomans moved into the Balkans under Murat, the former largely prevailed. p.25) sonra, Yıldırım Bayezid devrinde de "çünkü Osmanlı askerlerinin çoğu halâ Müslüman ve Türk idiler" (-since most of the Ottoman soldiers still were Muslims and Turks... p.30) diyerek çelişkiye düşmektedir. Burada gerçek, ordunun çoğunluğunun Türk olduğudur. Ancak Balkanlarda bazı bölgelerde -Halil İnalçık'ın ortaya koyduğu gibi-yerli Hıristiyan kuvvetlerin çoğunlukta olduğu söylenebilirdi(61).

Yıldırım Bayezid'in Batı Anadolu seferi 1390 yaz ve sonbaharında (during the summer and fall of 1390, p.30) değil, 1390 kışında olmuştur. Bu durumda Bayezid'in 1390 kışında Avrupa'ya dönmesine (His return to Europe in the winter of 1390, p. 31) olanak yoktur. Yıldırım Bayezid'in Balkanlara dönüşü 1393'de gerçekleşmiştir (63).

"Merkezi Hive olan Harizm İmparatorluğunun 1379'daki fethi" (the conquest of the Hvarizm Empire, with capital at Hiva 1379, p.32) ibaresinde "Harizm İmparatorluğu" çok keyfi kullanılmıştır. 1360 yılında Kapçaktaki kargaşadan yararlanan Kongrat beylerinden Nagoday Noyan'ın oğlu Hüseyin Sufî(64) Harizm'de merkezi Ürgenç (Gürgenç)(65) (Hive değil) olmak üzere bir devlet kurmuş, Hive ve Kât (Kath yörelerine de sahip olmuştur. Hive ve Kât yöreleri 1371'de Timur'un eline geçmiştir. Küçük bir alanda kısa bir süre yaşayabilen, şecere (genealogy) kitaplarına alınmasına gerek bile görülmeyen bir devleti "imparatorluk" olarak göstermek, terimleri hafife almaktan başka bir şey değildir. Grousset, bu dönem Harizm'ini "royaume" (krallık?) olarak anar(66). Kaynaklarda "emir" unvanıyla anıldıkları anlaşılmaktadır(67).

60) Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 143.

61) İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler*, Ankara 1954, s. 168.

62) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 263, dipn. 2; Danişmend, I, ss. 88-89; İnalçık, *The Ottoman Empire*, Chronology, p. 209.

63) İnalçık, *The Ottoman Empire*, Chronology, p. 209; Danişmend (I, s. 96) Yıldırım Bayezid'in Balkanlara 1392'de geçtiğine dair bir rivayetten söz eder.

64) A.Z.Velidî Togan, "Harizm", *İA.*, V/1, s. 250.

65) Barthold, *Dersler*, s. 305.

66) René Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris 1969, p. 498.

67) Mustara Kafalı, "Timur", *İA.*, XII, ss. 339-340 (Kongirat Emiri).

Timur'un 1386 yılında Toros dağlarını aşarak Anadolu'ya girmesi (crossed the Taurus Mountains into Anotolia, p.32) ashında üzerinde durulmıyacak kadar büyük bir yanlıdır. Timur, üç yıl süren batı seferi (1386-1388) sırasında Doğu Anadolu'da Kars, Doğu Bayazıt, Erzincan, Muş ve Van yörelerinde faaliyette bulunmuştur(68).

Shaw'un atlaslarla arasının iyi olmadığını Ankara savaşı hakkında verdiği bilgiler de ortaya koymaktadır. Shaw, önce doğru olarak Timur'un Erzurum-Kemah-Kayseri yolunu izleyerek Ankara'ya geldiğini yazar (p.35). Bundan sonraki cümlede ise, Timur'un Sivas'tan Ankara'ya sulak kuzey yolundan ilerlediğini belirtir (...advancing from Sivas to Ankara via the well-watered northern route, p.35). Şimdi burada sormak gerekir: Timur, Sivas'tan Ankara'ya kuzey yolundan gittiyse Kayseri'ye nasıl uğradı?. Sivas-Kayseri-Kırşehir-Ankara yolunu izleyen Timur'un Sivas'tan, Ankara'ya kuzey yolundan gitmediği açıktır.

Shaw'un, Ankara savaşında esir düşen I. Bayezid'in yanında büyük bir ihtimalle ölünceye kadar oğullarından Şehzade Musa ve Mustafa'nın kaldığı (Bayezit himself, and most likely his sons Musa and Mustafa, remained as captives in the conqueror's suite until the former sultan died, p.36) yolunda verdiği bilgiyi bir sayfa sonra unuttuğunu görüyoruz. "Tutsaklığı sırasında'babasının yanında yalnızca Musa Çelebi kalmıştı" (Musa had been the only one of Bayezit's sons to stay with his father in captivity. p.37). Klâsik bilgilere göre, Musa Çelebi I. Bayezid'in ölümünden sonra Timur tarafından serbest bırakılmış, Mustafa Çelebi ise Timur'un yanında tutulmuş ve Semerkand'a götürülmüştür(69).

Mehmed Çelebi Ankara savaşından sonraki bir yıl içinde bütün düşmanlarına karşı koyabilecek büyük bir Türkmen ordusuna sahip oldu (Success bred success, as victory after victory enabled him to attract large numbers of his father's former supporters, so that within a year after Ankara he had a large Turkoman army ready and able to take on all enemies. p.37) ise, devletin tamamına sahip olmak için neden on yıl bekledi? sorusu ister istemez zihinlere takılacaktır. Bir defa, Bayezid'in adamlarının en önemlilerinden bir bölümü başta vezir-i âzam Ali Paşa, Yeniçeri Ağası ve Rumeli'nin akıncı beyleri olmak üzere Edirne'de Süleyman'ın çevresinde toplandılar(70). Bursa ve Ankara yöresi için Süleyman ile Mehmed arasında 1405 yılından itibaren başlayan mücadelelerde Mehmed'in başarılı olduğu söylenemez. Süleyman, Balkanlar başta olmak üzere devletin büyük bir bölümünü, öldürüldüğü 1411 yılına kadar yö-

68) Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, Ankara 1967, ss. 49-51; Mustata Kafalı, "Timur" ss. 341-342

69) Mükrimin Halil Yinanc, "Bayezid" I, *İA*, II, s. 387 (Şehzade Musa ve Musfara'nın Bayezid'in yanında olduğunu yazar); M.C.Şahabeddin Tekindağ, "Mustata Çelebi", *İA*, VIII, s. 687; Tekindağ, "Musa Çelebi", *İA*, VIII, s. 661 vd.

70) M.Yayıb Gökbilgin, "Süleyman Çelebi", *İA*, X, s. 180 vd.; P.Wittck, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına", çev. Halil İnalçık, *Belleten*, VII/27 (1943), s. 572 vd.

nettğine göre, Mehmed Çelebi, Shaw'un sandığı gibi Ankara savaşıdan bir yıl sonra düşmanlarına karşı koyabilecek büyük bir orduya sahip olmuş değildir(71). Babasının adamlarını yanına çekmesi ve onların desteğini kazanması da, başarıdan başarıya, zaferden zafere koşmasıyla değil, 1411 yılında Balkanlara egemen olan Musa'nın sert tutumu nedeniyledir.(72).

Fetret devri şehzadeler arası çekişmeleri halâ pek çok sorunla karşımızda durmaktadır. Ancak bazı konularda pek çok tarihçinin birleştiği görülmektedir. Bunlardan biri de Şehzade İsa'nın ölümüdür. Shaw, "İsa Çelebi'nin doğuya kaçtığını ve bir daha kendinden haber alınmadığını" (İsa fled to the East and was heard of no more. p.38) düşünmektedir. İsa Çelebi'nin hamamda ele geçirilip boğularak öldürüldüğü gerçeklere daha yakındır(73).

Şeyh Bedreddin, Musa Çelebi'nin "ŞEYHÜLİSLÂM"ı (appointing as Şeyhülislam, p. 38) değil, "kadasker" idir(74).

Mehmed Çelebi ile Musa Çelebi arasındaki kat'i savaş (he smashed Musa's army at Viza, near Filibe, p. 39), *Vize*'de değil Samakov'da oldu(75). Üstelik, bugünkü Kırklareli'nin güneyindeki Vize kasabasının Filibe yakınlarına taşınması, bir Osmanlı tarihçisi olarak Shaw için büyük bir talihsizlik olmuştur.

Shaw'un çok ilginç bir iddiasının bizi şaşırttığını söylemeliyiz. Birinci Bayezid'in çevresinde toplanan Bizanslı kadın ve danışmanların Çelebi Mehmed tarafından saraydan sürüldüğünü yazan Shaw, bundan sonra "Türkçe" ve "Farsça"nın hükümet (yönetim) dili olarak "Rumca"nın yerini aldığını (The Byzantine women and advisers were driven out of the palace. Greek was replaced by Turkish and Persian as languages of administration. p.41) ileri sürer. Shaw doğru dürüst dipnot kullanmadığı için bu bilginin kaynağını bilmiyoruz. Bayezid'in çevresinde Rum ve Sırp prenseslerin ve yabancı danışmanların varlığı yönetim dilinin Rumca olmasını gerektirmez. Devlet yönetiminde en etkili kurul olan Divan, adeta Türkçe'nin kalesidir. Divan, devşirmelerin yönetime ağırlıklarını koydukları dönemde de bu niteliğini yitirmemiştir. Yabancı danışmanlar burada görev yapamayacaklarına göre, devletin dili nasıl Rumca olacaktır? Osmanlı Devletinde bazan yabancı devletlere onların dillerinde "name" gönderildiği olurdu. Bu da devlet dilinin Türkçe olmadığını ortaya koymaz. Ayrıca, Farsça hiç bir zaman yönetim dili olmamıştır. Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e Farsça name göndermesi veya Farsça "divan" tertip etmesi de Farsça'nın devlet dili

71) Uzunçarşılı, "Mehmet I", İA, VII, s. 498.

72) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 342.

73) Uzunçarşılı, "Mehmed I", s. 498; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963, s. 191. Shaw'un Danişmend'deki müphem bilgileri kullandığı anlaşılıyor. Bkz. Danişmend, I, s. 152.

74) Şerefeddin Yaltkaya, "Bedreddin Simavi", İA, II, s. 444; Wittek, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına", s. 585.

75) Tekindağ, "Musa Çelebi", s. 665; Wittek, "Ankara Bozgunundan...", s. 579.

olduğunu göstermez. Farsça'nın edebî, Arabça'nın medrese dili (bazı kadı sicillerinde ve fetvalarda da kullanılırdı) olduğu belirtilseydi bunlar olağan karşılanırdı. Öyle anlaşılıyor ki, Svaw Osmanlı sarayındaki yabancıların kendi aralarında ana dil-jerini kullanmaları ile yönetim dili kavramını birbirine karıştırmıştır.

Anadolu Beyliklerinden tarih sahnesini en erken terk edenlerden biri Eşrefoğullarıdır(1326)(76). Buna rağmen, I. Mehmed devrinde (1413-1421) Anadolu'da varlığından söz edilen beylikler arasında Eşrefoğulları (Hamit, the Eşrefoğulları, and Karaman ruled the rest of south-central and eastern Anatolia. p. 42)'nın yer alması doğru değildir.

Shaw'un Candaroğulları ile ilgili olarak verdiği bilgiler de çelişkilerle doludur "Önce , Candaroğulları I. Mehmed tarafından ortadan kaldırılır (bertaraf edilir), topraklarına doğrudan el konulur (To this double threat Mehmet responded first by eliminating Candar and putting its territories under direct control. p. 43), sonra II. Murad devrinde onlara dokunulmaz (...and Candar were left intact in the east... p.45). Gerçekte, I. Mehmed devrinde bu beyliğin ortadan kaldırılması, buralarda doğrudan Osmanlı yönetiminin kurulması gibi gelişmeler olmamıştır. I. Mehmed Candaroğullarından Mübarezeddin İstendiyar'ın elinden onların iç sorunlarından yararlanarak savasız Tosya, Çankırı ve Kalecik'i; II. Murad da Bakır küresi hasılatından bir kısmını elde etmiş ve nihayet II. Mehmed bu beyliğe kesin olarak son vermiştir (1461) (77).

Shaw, Şeyh Bedreddin isyanını 1419, Düzmece Musfata'nın Rumeli'deki ilk faaliyetini 1418-1420 arasında değerlendirir. (p.43). Menage'm(78) itiraz ettiği bu tarihler, Halil İnalçık tarafından 1416 olarak verilmiştir.(79).

"I. Mehmed'in Son Fetihleri" (Mehmed I's Final Conquest. p. 44) bölümü, bir ortaokul öğrencisi yapsa bağışlanmıyacak hatalarla doludur. Ölüm tarihi 1421 olan I. Mehmed'e 1425 Aydın; 1426 Menteşe ve diğer seferlerin nasıl yapıldığını İngilizce metni olduğu gibi koyarak göstermek ve üzerinde başkaca bir yorum yapmamak sanırım ki, daha iyi olacaktır. "Only after the revolts were suppressed could Mehmed achieve his final conquests. He annexed Aydın (1425) and Menteşe (1426), thus gaining control of western Anatolia, and then moved to the south, taking Teke and Antalya and bringing the entire western coast of Anatolia under Ottoman control. Since

76) Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 60.

77) J.H. Mordtmann, "İstendiyar-Oğulları", *İA*, V/2, s. 1074. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, ss. 131-132, 136. Çelebi Mehmed, Tosya, Çankırı, ve Kalecik'i Osmanlılara bağlı olmak koşulu ile kendisine sığınan Kasım Beyce bırakmıştır. Bir rivayete göre Kasım'a yalnız Çankırı'nın yönetimi verilmiştir. Bkz. Danişmend, I, s. 177; Candaroğulları için ayrıca bkz. Yaşar Yücel, *TAD*, 1/1(1963); *Belleten*, XXXIV/135 (1970).

78) Menage, 160.

79) İnalçık, *The Ottoman Empire*, p. 210 (Chronology)

Germiyan had helped him during the Interregnum, he left it alone for a time, taking only its major communication centers of Kütahya and Afyon Karahisar. But its ruler finally bequeathed the principality to the Ottomans, completing Ottoman control of southwestern Anatolia(1428). When Mehmet died suddenly in 1421 , his son Murat II succeeded to the throne” (Bu ayaklanmalar bastırıldıktan sonra Sultan Mehmet son fetihlerine dönebilirdi. 1425'te Aydınoğullarını, 1426'da Menteşeoğullarını ilhak ederek batı Anadolu'yu tam olarak denetimine aldıktan sonra güneye indi, Tekeoğulları ve Antalya'yı da ele geçirerek Anadolu'nun tüm batı kıyısını egemenliğine soktu. Fetret Devri döneminde Germiyanogulları kendisine yardım ettikleri için bu devlete dokunmadı, yalnızca Kütahya ve Afyonkarahisar gibi önemli merkezleri aldı. Germiyanoglu hükümdarı sonunda beyliği Osmanlılara vasiyet edince Osmanlıların güneybatı Anadolu fetihleri de sona ermiş oldu (1428). I. SULTAN MEHMET ANI OLARAK 1421'de ÖLÜNCE YERİNE OĞLU II. MURAT GEÇTİ. çeviri. s. 75).

Shaw, yukarıda yazdıklarını üç sayfa sonra tamamen unutarak, bu sefer aynı yerleri II. Murad'a (doğru olarak) aldırır; yalnız Germiyanogullarının 1428'de Osmanlılara ilhakından vaz geçerek bu tarihi de 1429 yapar (p. 47). Germiyanogullarının vasiyet yoluyla Osmanlı Devletine bağlanması bilindiği gibi 1429'da gerçekleşmiştir(80).

Bilgi toplanması ve değerlendirmesi nispeten daha kolay olan siyasi konularda pek çok defa çelişkili ve tutarsız bilgiler veren Shaw'un teşkilât tarihinde yanlışya düşmeyeceği beklenemez. Kapıkulu süvarileri hakkında iki ayrı yerde verdiği bilgiler bu tutarsızlığın bir başka kanıtıdır. II. Murad devrinde "Kapıkulu askerlerinin, ordunun temelini oluşturup ikiye ayrıldığı" (The *kapıkulu* men now became the basis of the Ottoman army and were divided into two services: 1) the *Sipahi* cavalry, supported mainly by feudal timars and under the control of the old Turkish nobility... p. 46), bunlardan birincisinin "başlıca feodal timarlarca desteklenen ve eski Türk soylularının denetiminde olan kapıkulu süvarileri" olduğu belirtilmektedir. Burada timarlı sipahilik ile kapıkulu süvariliği açıkça karıştırılmıştır. Shaw, burada yazdıklarının bir süre sonra unutulmuş görünür: "Onlar (kapıkulu süvarileri) bazan eyalet sipahileri ile karıştırılırlar, fakat aslında timarlardan ziyade yaşamlarını İstanbul'da aylıkla sürdürmeleri ile onlardan tamamen farklıydılar" (The *Kapıkulu Cavalry*... Occasionally, it is confused with the provincial cavalry but in fact was quite distinct, being maintained in İstanbul by salaries rather than timars... p. 124). Shaw'un 80 sayfa sonra da olsa gerçeği görmesi sevindiricidir.

1389'da hükümdar olan I. Bayezid'in 1388'de Venediklilerle bir ticaret anlaşması yapmasına olanak yoktur (Venice had signed a trade agreement with Bayezit in 1388..

80) Mustata Çetin Varlık, *Germiyan-Oğulları Tarihi*, 1300-1429, Ankara 1974. s. 93; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 406 (1428 der); Uzunçarşılı, "Germiyanogulları" maddesinde (*İA*, IV, s. 769 şecere) ve *Anadolu Beylikleri*'nde (s.51) "1429" tarihini kabul eder. Danişmend, I, s. 194'de 1428'i benimsemiştir.

p. 47). Gerçekte 1390 yılında Venedik tarafından gönderilen Franciscus Quirino, I. Bayezid ile görüşmüş, eski anlaşmanın yenilenmesi yanında daha uygun koşullar yaratmaya çalışmıştır. Bayezid aynı yıl (Eylül) Venedik'e bir elçi göndererek Venediklilere "Türk topraklarına serbestçe girmek müsaadesi vermiştir"(81).

"Arnavut prenslerinin İskender Bey başkanlığında yarım yüzyıl süren direnmesi" ((under the leadership of George Castriotes (Skanderbeg), who was able to continue the resistance for another half century. p.49)) ibaresinde dört işlem hatası olmalıdır. İskender Bey, 1443 İzladi savaşından kaçıp ölüm tarihi olan 1468 yılına kadar Osmanlıları 25 yıl uğraştırmıştır(82).

Şehzadeleri yetiştirmekle görevli olana "Selçuklular *atabey*, Osmanlılar *lala* derlerdi"...(called atabeg by the Seljuks and lala by the Ottomans. p. 50). Osmanlılarda "lala"nın yaygın olarak kullanıldığı doğru olmakla beraber, bazı tarihlerde "atabeg"e de yer verildiğini göz ardı edemeyiz. Örneğin, Tursun Beğ(83) ve Kemalpaşazade(84) tarihlerinde "lala" karşılığı "atabeg" kullanılmıştır(85). Bu arada sırası gelmişken belirtmek gerekir ki, Selçukluların atabeglik müessesesi ile Osmanlıların lalalık müessesesi arasında fark vardır. Selçuklu şehzadelerinin mürebbsisi olan atabegler, başında buldukları eyaletlerin adeta yarı bağımsız bir hükümdar vekili durumunda idiler. İdarî, malî ve askerî bütün yetkiler ellerinde toplanmıştı. Zengin iktaları olan atabegler kendilerine bağlı ordulara, ayrıca Türkmen beylerinden iseler hükmettikleri boy-lara sahip idiler. Ölen bir atabegün yerine oğlunun atanması da mümkün idi. Selçuklu saltanatının düşüşü ile bu atabeglerin bağımsızlıklarını ilân ve bir takım devletler kurmaları zor olmamıştır(86). Osmanlı şehzadelerinin lalaları hiç bir zaman böyle geniş yetkilerle donatılmamışlardır. Osmanlı lalası, Selçuklu atabegleri gibi nüruzlu olmamakla beraber şehzadelerin yetiştirilmelerinden ve onların çıkarlarının korunmasından sorumlu idiler. Şehzade sancaklarındaki olaylar nedeniyle bazan yalnız onlara'

1) Max Silberschmidt, *Venedik Menbalarına Nazaran Türk İmparatorluğunun Zuhuru Zamanında Şark Meselesi*, çev. A.Cemal Köprülü, İstanbul 1930, ss 56-65.

82) İnalçık, "İskender Bey", *İA*, V/2, ss. 1080-1082.

83) Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul, 1977, s. 36.

84) İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII Defter, yay. Şerafettin Turan, Ankara 1954, s. 5, 19, 603.

85) Fuad Köprülü'nün "Osmanlı müelliflerinin, hükümdarlar üzerinde müessir olan bazı nüruzlu adamlardan bahsederken kullandıkları 'atabeg-i saltanat' gibi tabirler sadece edebî bir tâbir olup, hiç bir hukukî mahiyeti haiz değildir" (*İA*, I, s. 717) biçiminde ileri sürdüğü görüş tamamlanmaya muhtaçtır. Osmanlı müellifleri içinde, atabeg'i, hukukî mahiyete haiz bir unvan olarak kullananlar vardır. "Ve kendüye Zaganoz Paşa'yı atabeg koşdılar" (*Tursun Bey*, s. 36); "Şahabeddin Paşa bile yanında atabek idi" (İbn Kemal, VII. Defter, s. 5). Bu ifadeler, II. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed için lala karşılığı kullanılmıştır.

86) Fuad Köprülü, "Ata", *İA*, I, ss. 713-714.

bazan da kadı ile beraber lalaya hükümler yazılması(87), idarî sorumluluklarının göstergesidir. Bunun dışında Osmanlı padişahları vezir-i âzamlarına "lala" diye hitap ederek, kelimeye saygı içeren ayrı bir anlam yüklemişlerdir. Son olarak, "lala" yalnız Osmanlı'ya özgü bir terim değildir. Kirman Selçukluları, Harizmşahlar ve Anadolu Selçuklularında da "lala" kullanıldığını biliyoruz(88).

1443 yılında, Hunyadi'nin Niş ve Güney Sırbistan'ı almasından sonra Sofya'ya gitmek için Balkan Dağlarını geçmesine gerek yoktu. Shaw'un Niş'ten doğrudan Sofya'ya inip burasını ele geçiren Hunyadi'ye Balkan Dağlarının nasıl geçirttiğini (Hunyadi captured Niş... The Crusaders then went over the Balkan Mountains into Bulgaria, taking Sofia, p. 51) anlayamadığımızı itiraf etmek zorundayız(89). Shaw'un rahatlıkla yararlanabileceği Halil İnalçık(90)J Stavrianos(91) ve Babinger'i(92) gözden geçirdiğimizde ona hak verecek bir bilgiye rastlamadık.

1427'de ölenJ Sırp Kralı Steran Duşan (it had been in 1427 at the death of Steran Duşan. p. 52) değilJ Steran Lazarevic'dir. Steran Duşan'ın ölüm yılı 1355'dir(93).

"Constantine *Iragasis*" (p.52), "*Dragases*" olmalıdır. "Sırp hükümdar ailesi Drağ'a mensup olan annesi Helene dolayısıyla Dragazes..."(94).

87) Osmanlı lalası, Selçuklu atabeyleri gibi nütuşlu olmamakla beraber, şehzadelerin yetiştirilmelerinden, onların çıkarlarının korunmasından, sorumlu idiler. Mühimne kayıtlarından, buldukları yerlerde yönetsel yetki kullanabildikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, "Şehzade lalasına ve Peçin Kadısına gönderilen bir hükümde, şehzadenin Peçin'deki manhanesi mülteziminin reyaya zulmettiği, hakkındaki şikâyet doğru ise, mültezimin idam edilmesi, şehzadenin malının cem ve tahsil edilmesi" istenmektedir (*BAMÜD*. no. VI, s. 51, 101 nolu hüküm.). Ayrıca "Şehzade Sultan Selim Hazretleri Lalasına gönderilen bir hükümde, Turgud ve Bayburd'daki şehzade hasları mülteziminin reyaya zulm ettiği, şikâyetin tahkik ile ahvallerin şer'ile görülüp, tekrar şikâyete fırsat verilmemesi" emredilmiştir (*BAMÜD*, no. VI, s. 215 , 461 nolu hüküm).

88) Köprülü, Ata, s. 714.

89) Henri Kipert, *Carte generale de l'Empire Ottoman ne Europe et en Asie* (1867). Haritada açıkça görüldüğü gibi Niş-Sofya arasında Balkan Dağları yoktur.

90) İnalçık, *The Ottoman Empire*, p. 20.

91) Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York 1961³, p. 53

92) Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, tr. Ralph Manheim, Princeton 1978, p.25. Shaw bibliyografyasında Babinger'in bu ünlü eserinin Almanca, Fransızca ve İtalyanca baskılarından söz ettikten sonra İngilizce çevirisinin W.Hickman tarafından hazırlandığını belirtir. Gerçekte W.C.Hickman eserin editörlüğünü yapmıştır. Çeviri, Ralph Manheim'a aittir.

93) Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 538

94) Ostrogorsky, agc., s. 523

Haçlıların Tuna boyunca Varna'ya ilerlemeleri için "batı"ya (and then marched west along the Danube toward Varna. p. 52) değil, "doğu"ya yönelmeleri gerekirdi.

Gelibolu'da inşa edilen bir donanmanın Marmara Denizine çıkması için Çanak-kale Boğazını geçmesine (an armada built in Gallipoli went through the Dardanelles into Sea of Marmara, p.56) gerek yoktur.

Fatih Sultan Mehmed'in Ocak 1459'da Atina'yı alması (...adding Athens in January 1459, p.63) doğru değildir. Turahanoğlu Ömer Bey, 1456'da aşağı Atina'yı alır, Akropol'de tutunan Dük Franco II'nun 1458 (Haziran)'da teslim olması ile işgal tamamlanır. Fatih'in Atina'yı ziyareti 1458 Ağustosunda gerçekleşmiştir(95).

1461 yılında Amasra, Candar ve Trabzon'un fethi (Beginning in April 1461, he used his newly built navy to join in land-sea attacks that successively overwhelmed the Genoese Amasra, then Candar, the last Turkoman principality in the area, and, finally, Byzantine Trabzon itself. p. 64) mümkün değildir. Amasra'nın rethi 1461'den önce gerçekleştirilmiştir. İnalçık'a(96) göre 1459, Uzunçarşılı'ya(97) göre H. 864 (1459-1460) ve Babinger'e(98) göre de 1460'dır(99).

Fatih Sultan Mehmed'in 1470 yılında bir deniz kuvvetinin başına geçerek Egee deki en önemli Venedik deniz üssü olan Ağriboz (Negroponte)'u alması (In response the next summer Mehmet led a naval force that took the island of Negroponte, the principal Venetian naval base in the Aegean. p. 65) konusuna küçük bir itirazımız var. Bu sefer sırasında Fatih Sultan Mehmed, kara kuvvetlerinin başında olduğu halde kara yoluyla sefere çıkmıştır. Deniz kuvvetlerinin başında ise Fatih devrinin önde gelen ricalinden (eski vezir-i âzam) Mahmud Paşa vardır(100). Babinger'in İngilizce çevirisinde, bu durum çok açık bir şekilde ortaya konarak, "Sultan, bizzat büyük bir orduyu Teselya içinden Boeotia'ya götürürken, onun büyük amirali (Kaptanpaşa) Mahmud Paşa Çanakale Boğazını geçti..." (While the sultan in person was leading an enormous army through Thessaly to Boeotia, his grand admiral Mahmud Pasha put out on the Dardanelles...)(101) hiç bir kuşkuya yer verilmez.

Karaman seferi sırasında halka yapılan zulümler konusunda yalnızca Gedik Ahmed Paşa'nın adının anılması (p.65) yetersizdir. Karaman topraklarına yöneltilen sal-

95) Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1953, s. 154, Tarihleri aynı olmakla beraber değişik bir anlatım için bkz. Danişmend, I, s. 284.

96) İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, s. 530, *The Ottoman Empire*, p. 141.

97) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1949, s. 49.

98) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 180

99) Danişmend, I, s. 290, Danişmend, Batı kaynaklarına göre deyip 1461 tarihini verir. Bu konuda Batı kaynaklarının en iyi biçimde Babinger'de değerlendirildiğini göz önünde bulundurmamak zorundayız.

1 00) M.C.Şehabeddin Tekindağ, "Mahmud Paşa", *İA*, VII, s. 187

101) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 280-281.

dırılar sırasında adının anılması gerekenlerin başında Rum Mehmed Paşa gelir. Bir çok kaynak tarafından yaptıkları doğrulanan Rum Mehmed Paşa için Aşıkpaşaoğlu'nun verdiği bilgiler çok düşündürücüdür. "Bu Rum vezir İstanbul'un intikamını almağa gayetde müştak idi kim ehl-i İslâmı inciteydi. Bu kez fırsat buldu. Elhâsıl-ı kelâm Lârende'den ve Konya'dan ziyade evler almaktan muradı Rum vezirin buyidi kim ehl-i İslâmın evlerin yıkdurub ve rızıkların ve düzenlerin bozdurmak idi"(102).

Otlukbeli savaşı konusunda tutarsız bilgilerle karşı karşıyayız. Shaw, Otlukbeli savaşını 11 Ağustos 1472'de yaptırdıktan sonra, meydan savaşında Osmanlıları yene-miyeceğini anlayan Uzun Hasan'a 24 Ağustos 1473'de bir barış anlaşmasını kabul ettirerek onu Azerbaycan'a geri döndürür (...August 11, 1472. Again realizing that he could not defeat the Ottomans in open combat, Uzun Hasan agreed to a peace treaty-August 24, 1473-and returned to Azerbaijan. p. 66). Önce, savaş 11 Ağustos 1473'de oldu. Barış sorunu da hemen savaş sonunda çözümlenmiş değildir. "Fatih Sultan Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik" konusunda uzun bir araştırması yayın-lanan Şerafettin Turan, soruna açıklık kazandırmıştır. 24 Ağustos 1473'de Şebın Karahisar'ı teslim alıp buranın eski yöneticisi Darab Bey'i Çirmen sancakbeyliğine ata-yan(103). Fatih Sultan Mehmed'e Uzun Hasan'ın bir elçisi gelir. "Fatih'in Uzun Ha-san'ın elçisi Ahmed Bekrîci'ye Osmanlı topraklarına asla tecavüz edilmemesi ve Şe-bin Karahisar'ın terki şartıyla sulhu kabul ettiği cevabını vermesi... (üzerine) Uzun Ha-san 'itmam-ı emr-i müsâlâha için' Ahmed Bekrîci'yi bu defa İstanbul'a göndermek zo-rurluluğunu duymuştu. O, Osmanlı Padişahının şartlarını kabul ederek Şebın Kara-hisar'ı terk ve bundan böyle Osmanlı topraklarına saldırmıyacağına dair yeminle söz verdiği için 1474 baharında Uzun Hasan ile Fatih Mehmed arasında harp hali sona er-miş, sulli teessüs etmiş oluyordu"(104). Bu arada hemen belirtelim ki, Minorsky, anlaşmanın ancak "1478"de imzalandığını ileri sürer(105).

Shaw, Otlukbeli'ni (ki savaş bu yörede Başkent'te oldu) Erzurum yakınlığında (Otlukbeli, near Erzurum, p.66) gösterir. Otlukbeli, Erzincan'a bağlı Tercan yakınına-dadır ve bu durum Babinger'de açıkça belirtilmiştir(106).

"Köle sınıfından yükselen Rumların vezir-i âzamlık makamını tekellerine al-maları" (Greeks rising through the slave class monopolized the office of grand vezir. p.66) da gelişigüzel ileri sürülen bir iddiadır. Danişmend'e göre Mahmud Paşa: Rum

102) Aşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osman*, yay. Atsız, İstanbul 1949, s. 216

(*Osmanlı Tarihleri* adlı derlemenin içinde bir bölüm)

103) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 316

104) Şerafettin Turan, "Fatih Sultan Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik" *TAD.*, III/4-5 (1965), ss. 127-128.

105) V.Minorsky, "Uzun Hasan", *İA.*, XIII, s. 94 (madde, M.C.Şehabeddin Tekindağ tarafından ikmal olunmuştur). Savaşın hicri tarihi doğru verilmiş ve fakat yanlış çevrilerek "12 Ağustos 1473" yapılmıştır. 16 Rebiyülevvel 878, 11 Ağustos 1473'dür.

ve bir rivayete göre de "Hirvat," yahut "Rum-Hirvat" melezi; Rum Mehmed Paşa: "Rum"; İshak Paşa: "Rum yahut Hirvat"; Gedik Ahmed Paşa: "Arnavut yahut Rum"; Karamanî Mehmed Paşa: "Türk"tür.(107). Uzunçarşılı'da Tablo daha değişiktir. İshak Paşa: "İslâv" (Sırp); Mahmud Paşa: "baba Rum, ana Sırp"; Gedik Ahmed Paşa: "Sırp"tır(108). Hadikatü'l Vüzera'da Mahmud Paşa "Hirvatî ül asl" gösterilmektedir(109). Tabloyu biraz daha karıştırmak olasıdır. Bu kadar karışık bir görüntüyü ve son vezir-i âzamın Türklüğünü görmezlikten gelerek bu makamın Rumların tekelinde olduğunu ileri sürmek, keyfilik olsa gerektir. İşin doğrusu, vezir-i âzamlık makamının çoğunlukla kullara tevcih edilmiş olmasıdır.

Jagellonlardan IV. Casimir'in yönettiği Polonya-Litvanya Devleti, Moldavya ya (Buğdan) "kuzey"den (...bordering Moldavia to the north p.68) değil, "güney" den komşudur. Açıkçası, Buğdan, Polonya'nın güneyindedir.

Osmanlı Devleti ile Venedik arasında 16 yıl süren savaşı sona erdiren anlaşmanın tarihi 25 Haziran 1479 (signature of a peace treaty in Istanbul on June 25, 1479, p. 69) değil, 25 Ocak 1479'dur(110).

Shaw'un arka arkaya büyük hatalar yaptığı konulardan biri de Gedik Ahmed Paşa'nın yönettiği İtalya seferidir. Öneminden dolayı Shaw'un yazdıklarını aynen aktarıyorum: "Gedik Ahmet Paşa was now made *sancak* bey of Avlonya and commander of the Ottoman fleet in the Aegean with the task of organizing the campaigns against both Italy and Rhodes. His first fleet took the Greek islands of Cephalonia and Zanta and then put Rhodes under siege beginning on December 4, 1479, while another force sailed around southern Italy and landed at Otranto on August 11 to initiate the second phase of the campaign, Rome panicked, and pope planned to flee northward along with most of the population of the city. At the same time, a new Crusade was called and support came from the Italian city-states, Hungary, and France. Gedik Ahmet returned to Rumeli in the winter of 1481 to raise additional forces and was there when the news arrived of the sultan's sudden death (May 3, 1481), as a result of which the siege of Rhodes was broken off. Gedik Ahmet's subsequent involvement in the conflicts for succession in Istanbul left the force at Otranto without leadership, so that it finally left for home on July 10, thus ending what might have been an entirely new area of Muslim expansion."(pp. 69-70). Bu ifadeden açıkça anlaşıldığı gibi (özetle) "İtalya ve Rodos seferlerini örgütlemekle görevlendirilen Gedik

106) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 315.

107) Danişmend, I, ss. 428-429.

108) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, ss. 521-524.

109) Osmanzade Taib Ahmed, *Hadikatü'l Vüzera*, Freiburg 1969, s. 9.

110) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 369; İnalçık, *The Ottoman Empire*, p. 25; Danişmend, I, s. 342(25 Ocak 1479'a değinmekle beraber, 26 Ocak 1479'u kabul eder.)

Ahmed Paşa'nın donanması Kefalonya ve Zanta'yı aldıktan sonra 4 Aralık 1479'da Rodos'u kuşatır. Başka bir kuvvet de 11 Ağustos'ta (hangi yıl?) Otranto'ya çıkıp seferin ikinci aşamasını başlatır. Roma panik içindedir. Papa ve halk kuzeye kaçmayı plânlar. Yeni bir Haçlı çağrısı üzerine İtalyan şehir devletlerinden, Macaristan ve Fransa'dan destek gelir. Gedik Ahmed Paşa da yardımcı birlikler toplamak için Rumeli'ye döner ve orada Fatih'in ölüm (3 Mayıs 1481) haberini alınca, Rodos kuşatmasını kaldırır. Gedik Ahmed Paşa bundan sonra İstanbul'daki taht karışıklıkları ile uğraştığından(?) Otranto'daki orduyu başsız bırakır. Otranto'daki askerler daha fazla beklemekten 10 Temmuz'da ülkelerine geri dönerler". İnanıyorum ki bunlar Türkiye'de yazılsaydı, yer yerinden oynardı. Burada yapılacak ilk iş, İtalya seferi ile Rodos seferini birbirinden ayırmaktır.

Rodos kuşatması, Osmanlı kuvvetlerinin adaya çıktığı 23 Mayıs 1480'de-Shaw'un hiç söz etmediği-Mesih Paşa yönetiminde başlamış ve üç ay sürmüştür. Sefer başarısızlıkla sona ermiş ve olaya çok üzülen Fatih Sultan Mehmed, Mesih Paşa'yı vezirlikten azl etmiştir(111).

Araştırmalar, Gedik Ahmed Paşa'nın Kefalonya, Zanta ve Ayamavra'yı (Levkas) 1479 yılında aldığını ortaya koymaktadır.(112). Gedik Ahmed Paşa, bundan sonra Avlonya'dan hareket ederek (26 Temmuz 1480), Otranto yakınına çıktı (28 Temmuz 1480) ve 11 Ağustos 1481'de Otranto'yu ele geçirdi. Kale tahkim edilerek çevreye akın düzenlenmeye başlandı. Papa, Roma'yı bırakıp kuzeye kaçmayı düşündü. Otranto'yu kurtarmak için İtalya şehir devletleri, Macaristan ve Fransa'da Haçlı ruhu canlandı. Gedik Ahmed Paşa yeni kuvvetler toplamak üzere Rumeli'ye döndü. Bu kuvvetleri İtalya'ya geçirmeye hazırlandığı sırada Fatih'in ölüm haberi ve arkasından yeni padişah II. Bayezid'in Cem'e karşı çarpışması için ısrarlı davetleri geldi. Bunun üzerine Gedik Ahmed Paşa, tekrar geri dönmek kararı ile Bayezid'in yanına hareket etti.(113). Taht kavgaları dolayısıyla kaleye takviye gönderilmemesinden yararlanan Napoli Krallığı ve Papalık kuvvetleri yardımlarına gelen Macarlarla beraber kaleyi kuşattılar. Kurtuluş umutlarını yitiren Otranto'daki Türk kuvvetleri 10 Eylül 1481'de teslim oldular(114). Onların ülkelerine döndükleri yolunda Shaw'un verdiği bilgiler de gerçeği yansıtmaz. Teslim olan Türk kuvvetlerinden bir kısmının Napoli Kralı'nın hizmetine girdiği(115), sefere katılan Kalabriya (Calabria) Dükü tarafından zincire vu-

111) Tansel, *Fatih Sultan Mehmed*, ss. 244-247; İnalçık, "Mehmed II", s. 529.

112) Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 383.

113) İnalçık, Mehmed II, s. 529; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 390-393; Tansel, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 219 vd.

114) İnalçık, "Mehmed II", s. 529; Babinger, *Mehmed the Conqueror* p. 394; Tansel *Fatih Sultan Mehmed*, s. 221; Danişmend, I, s. 363.

115) Danişmend, I, s. 363.

rul duğu(116) veya öldürüldüğü(117) yolunda bilgilere rastlanmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra çıkan olaylar, II. Bayezid'in İstanbul'a gelip tahta çıktığı günlere taşınmıştır. Özellikle II. Bayezid'in "yeniçerilerin Karamanî Mehmed Paşa ile taraftarlarını öldürüp mallarını ve mülklerini yağma etmelerine izin vermesi" (and to allow the Janissaries to excute Karamani Mehmet and his supporters and pillage their houses and property. p. 70) bilinen gerçeklerle çelişmektedir. Şahabeddin Tekindağ'ın yaptığı çalışmalar bu konu üzerindeki bütün problemleri ortadan kaldırmıştır. Karamanî Mehmed Paşa, usûl olduğu üzere Fatih'in ölümünü gizlemiş Şehzade Bayezid ve taraftarı olduğu Cem'e haber göndermiş ve fakat duruma hakim olamadığı için Bayezid yandaşlarının kıskırttığı Yeniçeriler tarafından öldürülmüş ve malları da yağma edilmiştir. "İshak Paşa'nın el altından dağıttığı paralar ile teskin olan yeniçeriler, gene Ishak Paşa'nın telkini ile büyük babasının yanında rehine olarak bulunan Sultan Bayezid'in henüz 11 yaşındaki büyük oğlu Korkud Çelebi'yi, babasına vekâleten tahta geçirip sokaklarda dolaştırdılar" Bayezid 21 Mayıs 1481'de İstanbul'a geldi ve büyük bir törenle karşılandı. "Bab-ı hümayûn önünde saf bağlayan yeniçerilerin padişahı tevkiye mecbur ederek, ubûr esnasındaki hareketlerinden ve Karamanî Mehmed Paşa'nın katlinden dolayı itizâr edib... mazeret beyan ettiklerini bildiren müellifler, padişahın arzularını is'af ile onları ihšana gark ettiğini kaydede-ler"(118). Görüldüğü gibi, yeniçeriler II. Bayezid'i Karamanî Mehmed Paşa'nın idamı için izin vermeye mecbur etmemişler, aksine daha önce İstanbul'a geçip yarattıkları olaylardan (konakları yağmalamışlar) ve vezir-i âzamanı öldürülmesinden dolayı özür dilemişler ve özürleri padişah tarafından kabul edilmiştir.

II. Bayezid'in 18 Kasım 1482'de Gedik Ahmed Paşa'yı ve İshak Paşayı azletmesi ((Gedik Ahmet's dismissal (November 18, 1482) and that of Ishak Paşa as grand vezir as well, p.72)) yolunda verilen bilgi de düzeltilmeye muhtaçtır. İshak Paşa'nın azli doğru olmakla beraber, o tarihte Gedik Ahmed Paşa idam edilmiştir. Yayımlanan bir belgeye göre, II. Bayezid bu durumu "Gedik'i tepeledüm"(119) diyerek dile getirmiştir.

Cem Sultan'ın son günleri hakkında verilen bilgiler de kuşkuludur. Özellikle, "Fransa Kralı VIII. Charles (Şarl) İtalya'yı istilâ ve Roma'yı işgal edip Cem'i ele geçirdi ve onu Fransa'ya gönderdi, fakat Cem yolda hastalandı ve Napoli'de öldü" ((When Charles VIII of France invaded Italy and occupied Rome, he captured Cem (January 27, 1495) and sent him to France, but on the way Cem fell ill and died in

116) Selâhattin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul 1960, s. 140.

117) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 129. Kalabriya Dükü'nün bütün muhafızları idam ettirdiğini yazar.

118) M.C.Şehabeddin Tekindağ, "Bayezid II'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *TD.*, X/14 (1959), ss. 85-92.

119) Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katil*, s. 212, (Belge No. 4/A TSA, 11983)

Naples (February 25, 1495), p.71)) cümlesindeki "Cem'i Fransa'ya gönderdi" ibaresini yadırgadık. Cem, VIII. Şarl ile papa arasında yapılan bir anlaşma gereğince krala teslim edildi. Anlaşmaya göre Cem Terracine'de veya papalığa bağlı kalelerden birinde kalacak ve kralın dönüşünde yine Papalığa iade edilecekti. Anlaşmadan sonra Cem'i yanına alan Fransa kralı Terracine'i ele geçirdiği halde, papanın muhtemel bir ihanetini düşünerek, onu yanında tutmayı daha uygun bulmuştur. Fransa Kralı'nun güneye, Napoli'ye ilerlemesi sırasında hastalanan Cem, 22 Şubat'ta Napoli'ye son bir gayretle ata binerek girdi. Burada, Fransa Kralı tarafından kendisine serbest olduğu söylenen Cem 25 Şubat 1495'te öldü(120).

"Bayezid II, Avarız denilen yeni bir hane vergisi geliştirdi" (Bayezit... developed a new household tax, called *avarız*, p.77) ibaresi bu alandaki çalışmaların doğru dürüst gözden geçirilmediğini ortaya koymaktadır. Avarız'ın I.Murad devrinden beri uygulandığı bilinmektedir. I.Murad'ın bir vakfiyesinde "cem'i-i avarız-ı divâniden"; Emir Süleyman'ın vakfiyesinde "cem'i-i avarız" ibareleri geçmektedir(121). Fatih Kanunnamesinde de avarıza yer verildiği (Ve eğer bir mahalle halkından az ve eğer çok avarız nöbeti için kaçub avarızdan emir mahal olub varub iltica ider, mahallesi halkının bilfiil mevcudundan ad idüb halline ve haddine göre müteveccih olunan taleb kılunub ahna)(122) görülmektedir. Avarız'ın II.Bayezid zamanında oluşturulduğu yolundaki eski görüşler, bugün artık terk edilmiştir.

"Şehzade Selim, Şahkulu isyanının ardından yeniçerilerin başında Doğu Anadolu'da Safevî topraklarına olduğu kadar Gürcistan'a da ayrı ayrı başarılı seferler yapıp, tahta çıkmak için askerlerin desteğinden emin olarak daha değişik bir politika izliyordu" (Selim followed a different policy to gain the throne, securing military support by leading the Janissaries in several successful expeditions into Georgia aş Well

120) Cavid Baysun, "Cem", *İA*, III, ss.77-78. Cavid Baysun, Fransa Kralının Cem'e serbest olduğu sözünü 26 Şubat'ta söyler ve Cem'in ölümünü 25 Şubat gösterir. Mürettep hatası değilse, Hocamız'ı "Vakıat-ı Sultan Cem"deki bir kayıt yanlışmış olmalıdır. Vakıat yazarı, Napoli'ye (Anabolu) girildikten sonra "dördüncü gece Riga Fransa (Fransa Kralı) hatırın sormağa gelecek..." diyerek yanlış kaynağı olabilir. Metinde de belirtildiği üzere, Napoli'ye 22 Şubat'ta girilmiştir. Vakıat için bkz. *Vakıat-ı Sultan Cem*, yay. Mehmed Arif, İstanbul 1330, s.31.

121) Tahsin Öz, "Murad I ile Emir Süleyman'a Ait İki Vakfiye", *Tarih Vesikaları*, I/4 (1941), s. 244; Barkan, "Avarız", *İA*, II, s. 14; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, I, s. 424. Avarız'ın Büyük Selçuklularda ve Harizmşahlarda uygulanması için bkz. Mehmed Altay Köymen, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları", *TAD*, II/2-3 (1964), s. 360.

122) Nicoara Beldecianu, *Code de Lois Coutumières de Mehmed II: Kitab-ı Qavânin-i Örfiyye-i Osmâni*, Wiesbaden 1967, p. 54 v; ayrıca bkz. *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, yay. Mehmed Arif, s. 59.

aş the Safavid territories in eastern Anatolia following the Şah Kulu revolt. p.79). Yavuz Sultan Selim'in Şahkulu isyanından sonra Anadolu'da bulunup yeniçerilerin başında olduğu halde Gürcistan'a ve Safevilere sefer yapması mümkün değildir. Şahkulu isyanı, 1511 Nisan-Ağustos arasında Anadolu'yu karıştırdıktan sonra vezir-i âzam Hadım Ali Paşa (kendisi de yaşamını yitirdi) tarafından bastırıldı. Bu isyan sırasında ise Selim, Anadolu'da bulunmuyordu. Selim, 1510'da Kefe'ye geçmiş, arkadan Rumeli'de faaliyete başlamıştır. O, 3 Ağustos 1511'de Çorlu'ya yakın Uğraş köyünde babası ile savaşmaktadır. Bu bakımdan Şehzade Selim'in Doğu Anadolu'daki faaliyetleri 1510 yılından önceye rastlamaktadır(123).

1512 yılında hükümdar olan Yavuz Sultan Selim'in 1511 yılı Ocak ayında Memlik Devletine askerî yardım yapmasına (...Selim responded by sending guns, gunpowder, some naval supplies to the Mamluks... January 1511. p.83) olanak yoktur. Yardımın 1511 Ocak ayında Kahire'ye geldiği doğrudur(124), fakat bu tarihte Osmanlı tahtında II. Bayezid oturmaktadır.

Shaw, Rodos gibi çok sağlam ve çok iyi korunan bir kalenin Osmanlılar tarafından fethini biraz hafife almış gibidir. Kalenin alınması sırasında gösterilen insanüstü gayretlerden ve kararlılıktan çok, kendisinin de abarttığı rivayetlere önem vermiş görülmektedir. Ona göre, Şövalyeler tarafından köleleştirilmiş Müslüman kadınlar ve Yahudiler arasındaki Osmanlı ajanları, sultanın kuvvetlerinin içeriye girmesini ve kalenin mecburen teslim olmasını (20 Aralık 1522) sağlayıncaya kadar, Osmanlı hücumları geri püskürtülmüştü ((Assault after assault was thrown back until Ottoman agents among the Jews and Muslim women enslaved by the Knights enabled the sultan's forces to break in and force a surrender (December 20, 1522). p.88)). Osmanlı kuvvetleri 26 Haziran'da adaya çıkmış, 28 Temmuz'da fiilen muhasara başlamış ve 21 Aralık 1522'de Rodos kalesi teslim olmuştur. Bu kadar uzun zaman süren kuşatmayı birkaç cümlede özetlerken çok dikkatli olmak gerekirdi. Kale bedenlerinde burçlarında ve hatta zamanla kalenin içinde çok şiddetli, yiğitçe savaşlar yapılmış bunun yanında başarıya ulaşmak için iki taraf da casuslar kullandı. Bir defasında Rodos'ta köle olarak bulunan bir kaç Türk kadını şehrin bazı kısımlarını ateşe vermeye yeltendilerse de yakalanıp idam edildiler. Türkler hesabına casusluk yapan bir Yahudi hekimin de aynı akıbete uğradığı bilinir(125). Shaw'un sandığı gibi kalenin teslimine

123) Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", *TD*. VI/9 (1954), ss. 74-90, *TD*., VII/10 (1954), ss. 125-127.

124) David Ayalon, *Gunpowder and firearms in the Mamluk Kingdom*, London 1956, p. 78.

125) Türk kadınlarının ve Yahudilerin faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, çev. Şerafettin Turan, Ankara 1963, s. 40 vd.; Fairfax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman*, çev. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975, s. 58; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Histoire Universelle), çev. Şiar ar Yalçın, İstanbul 1978, s. 365. Kanunî'nin adaya gönderdiği ve adadan elde ettiği casuslar için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 301. Batı kaynaklarında

neden bu gibi girişimler ve eylemler değildir. 30 Kasım'da İtalyan ve İspanyol burçları Türklere eline geçti. Şövalyelerin savunma alanları daraldı. Rodos'un Ortodokslu yerli halkı Gran Maestro'ya baskı yapmaya başladılar. Üstelik adayı her ne pahasına olursa olsun almakta kararlı olan Kanunî'nin adada kışlamak için hazırlıklar yaptırması teslim görüşmelerinin başlamasına yol açtı. (11 Aralık 1522). Dört günlük ateşkes sırasında bir Venedik gemisinin Türk donanmasının çemberinden geçerek kaleye asker ve yiyecek yardımı getirmesi, Rodos müdafilerini umutlandırdı ve ateşkesin yeniden uzatılması için Kanunî nezdinde girişimlerde bulunulmasına neden oldu. Bir oyalama taktiği ile karşı karşıya kaldığını anlayan padişah müdafilerin isteklerini reddetti ve savaş yeniden başladı (15 Aralık 1522). Bu aşamada çaresiz kalan Gran Maestro Philippe Villiers de l'Isle Adam, kalenin teslimini resmen kabul etmiş ve 21 Aralık 1522 tarihli bir "ahidname" ile Rodos'un teslim koşulları tespit edilmiştir. Konuyu, bu savaşın en güzel tasvirini yapan Gran Maestro'nun sözleriyle kapatıyor ve bunu Shaw'a ithaf ediyorum. "*Şövalyelerin gösterdiği mukavemet, Türklerin kazandığı zafer ve Osmanlı Padişahının âlicenap davranışı, Rodos savaşına katılanları meşhur etmişti*"(126).

Kanunî Sultan Süleyman'ın, babası I.Selim'in 21 Eylül 1520'de vefatı (p.86) üzerine tahta çıktığını (p.87) yazan Shaw, bir kaç sayfa sonra bunları unutarak, Kanunî'ye 8 Ağustos 1520'de Belgrad'ı aldırır. (On August 8, 1520, the most important of these, the great fort of Belgrade, was taken by siege, p.91). Belgrad, Kanunî'nin ilk seferi olup 30 Ağustos 1521'de feth edilmiştir(127).

1502'de Portekiz donanmasının Kızıldeniz ve Basra Körfezini abluka altına alması (In 1502 the Portugese fleet blockaded the Red Sea and the Persian Gulf... p. 99) keyfiyeti de kabul edilemez. Bu tarihlerde "bütün doğu denizlerinin 'admirante'si' tayin edilen Vasco da Gama'nın emrinde biri 10, diğeri 4 nau (büyük gemi)" vardır. Bu gemilerle Kızıldeniz ve Basra Körfezinin kapatılmayacağı açıktır. Hürmüz adasını alarak (1515) Basra yönünde işleyen ticarete darbe vuran Albuquerque'dir. Albuquerque, Kızıldeniz'i kontrol için aldığı Sokotra(1507) kendisine hiç bir stratejik yarar sağlamayınca, Aden ve Kızıldeniz'de bir takım girişimlerde bulduysa da başarıya ulaşamadı. Bu alanda yaptığı çalışmalarla tanınan Salih Özbaran, "Kızıldeniz hareketinin başarısız kaldığını" belirtir. Ancak, 1515 yılından sonra Portekizlilerin baharat ticaret yolunda üstünlüklerinden söz edilebilir. 1515 yılında İskenderiye'de hiç bir

Yahudi olarak anılan casus hekimin, Türk olduğu iddiası için bkz. Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1964, V, s. 155. Krş. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, İstanbul 1330, V, s. 28 (Yahudi tabib).

126) Şerafettin Turan, Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, ss. 44-71.

127) H.Gazi Yurdaydın, *Kanunî'nin Cülusu ve İlk Seferi*, Ankara 1961, s. 30; Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, İstanbul 1967, s. 4. Bu tarih, İnalçık (*The Ottoman Empire*, p. 35) ve Danişmend II, 72)'de 29 Ağustos'tur.

ticarî faaliyetin olmaması bunun açık kanıtıdır(128).

Shaw, Fatih Sultan Mehmed devri içinde teşkilât kanunundan başka, reayanın yükümlülükleri, ekonomik örgütlenme, mülkiyet ve vergilendirme konularını da kapsayan kanunnâmelerin hazırlandığını yerinde olarak belirtmiştir(p.62). Kanun¹ devri içinde ise, Fatih'in bu alandaki çalışmaları çok dar bir alana indirgenerek "Halbuki Mehmet II'nin kanunnâmesi başlıca devlet örgütlenmesi konularında toplanmıştır" (Whereas the *Kanunname* of Mehmet II had concentrated mainly on matters of state organization, p. 100-101) denilmektedir. Bundan sonra, Sultan Süleyman Kanunnâmesinin, hırsızlık, cinayet, zina, sarhoşluk, genel ahlâka aykırı davranışlara getirilen cezalar, timar sahiplerinin durumu, hayvanlar, ekili araziler ve bahçeler üzerindeki vergiler vs. gibi bölümler sayılır (The new code set down penalties for crimes of robbery, murder, and adultery... p.101). Nicoara Beldecianu, Sultan Süleyman Kanunnâmesi diye bilinen Kanunnâme-i Âl-i Osman (Mehmed Arif yay.)'nın Fatih devrinde tertip edildiğini (129), Halil İnalçık ise bunun II. Bayezid zamanında düzenlendiğini(130) ileri sürmektedir. Ayrıca Halil İnalçık(131) ve Uriel Heyd'in(132) çalışmaları da Fatih zamanında düzenlenmiş Osmanlı ceza hukukunun daha sonraki dönemlerde önemli değişikliklere uğramadığını ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Fatih Kanunnâmesinin başlıca devlet örgütlenmesi konularında toplandığı görüşüne ve Sultan Süleyman Kanunnâmesinin (yukarıda sayılan hususlarla) yeni olması (The new code) iddiasına katılamayız. Çünkü, yukarıda sayılan bütün konular (kanunname bölümleri), II. Bayezid devrinde istinsah edilmiş ve Beldecianu tarafından yayımlanmış kanunnâmede yalnız kelime ve sıralanma ve bazı ek farkları ile aynen vardır.

128) Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *TD.*, XXXI (1977), ss. 76-81. Salih Özbaran'ın çalışması her ne kadar Shaw'un kitabının basılmasından sonra yayınlanmışsa da, yukarıdaki bilgiler, Özbaran'ın dipnotlarından da anlaşılacağı üzere Osmanlı ve Portekiz arşiv belgeleriyle beraber, 1977'den önce Batı'da yazılmış eserlere dayanmaktadır. Örneğin, Shaw'un bibliyografyasında anılmayan Whiteway (1967), Boxer(1969) vs. gibi.

129) Nicoara Beldecianu, *Code de Lois Coutumieres de Mehmed II*, pp. 11-13. Beldecianu, istinsah tarihi 1501 olan Kanunnâmenin (Kitab-ı Kavânin-i Örfiyye-i Osmanî: Koyunoğlu nüshası) 1478-1481 yılları arasında düzenlendiği görüşündedir. (pp. 15-18). Bu eserin uzun giriş kısmını çalışmalarımız için Fransızca'dan Türkçeye aynen çeviren Sayın Doç. Dr. Zeki Arıkan'ın unutulmaz emeğini burada anmak isterim.

130) Halil İnalçık, "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, I (1969), p. 126. Halil İnalçık, bu kanunnâmenin II. Bayezid devrinde düzenlendiği görüşündedir.

131) İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", ss. 121-122.

132) Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V.L.Ménage, Oxford 1973, pp.55-93.

Bibliyografyasında göstermesine rağmen, Barkan'ın "Kanunlar"ını(133) ve Baysun'un "Ebussu'ud Efendi"sini(134) gözden geçirmedeği anlaşılan Shaw, Kanunnâm e-i Âl-i Osman'ı Ebussu'ud Efendi'ye hazırlatmakta ((Ebu us Suud himself drew up the famous *Kanunnâme-i Âl-i Osman* (Law Code of the House of Osman), p. 103) sakınca görmez. Bilindiği gibi, Ebussu'ud Erendi, Budin Kanununu(135) hazırlamış ve Kanunî'nin isteği üzerine de eskiden mevcut ve yeni konan kanunların şeriate aykırı olmadığına dair fetva vermiştir(136). Shaw Kanunnâme-i Âl-i Osman'ın nasıl oluştuğunu bilseydi, böyle bir ifade kullanmazdı. Nişancılar için kullanılan "müfti-i kanun"daki "müfti"de onu yarılmış olabilir.

I. Selim ve I. Süleyman konularına daha fazla eğilmekten vaz geçip biraz da yönetim bölümü üzerinde bir kaç noktaya değinerek çalışmamızı kapatmaya çalışacağız. "Osmanlı Toplum ve Yönetimin Dinamiği" (The Dynamics of Ottoman Society and Administration. p.112) bölümünün daha ilk sayfasında şok edici bir bilgi ile karşılaştık. "XV. yüzyıl tarihçisi (vak'anüvis) Mustafa Naima" (The fifteenth-century Ottoman chronicler Mustafa Naima... p.112). Ünlü tarihçimiz Naima'nın 1655-1716 yılları arasında yaşadığı bilinen gerçeklerdendir(137). Shaw'un ilerideki saytalarda daha değişik bilgiler vermesine alıştığımız için, kitabı karıştırdığımızda, bu konunun da diğerlerinin akıbetine uğradığını gördük. Örneğin, Naima bir yerde (p.147) XVII. yüzyıl tarihçisi, bir başka yerde de (p.288) 1665-1716 yılları arasında yaşamış gösterilir. Bu görüntü, Shaw'un dağınıklığının en güzel örneklerinden biri olmalıdır.

Shaw'un, "*Osmanlı toplum ve devlet anlayışının*", ilk başta Sasaniler tarafından geliştirilen ve İslâm uygarlığına Abbâsî halifelerinin hizmetinde olan İranlı görevliler tarafından sokulan geleneksel Önasya devlet telâkilerinden kaynaklandığı görüşü (p.112, çev. 166), onun Osmanlı devlet yapısını ve felsefesini kavrayamadığını ortaya koymaktadır. Osmanlı yönetim anlayışında güçlü doğu etkileri olmakla beraber, eski Türk Hakanlık ve örfî hukuk (türe) geleneklerinin büyük payı göz ardı edilemez. İslâm dünyasına egemen bir güç olarak giren Türkler, köklü bir devlet geleneğine sahip idiler ki, bu geleneklerini bir çırpıda terk etmeleri olası ve gerekli değildi. Bu yüzden, onların, yüzyılların akışı içinde İslâm dünyasında kendi kamu hukuklarını koru-

133) Ö.Lüti Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İstanbul 1943, ss. XXXIV-LIII.

134) Cavid Baysun, "Ebussu'ud Efendi", *İA*, IV, ss. 92-99.

135) "Osmanlı Kanunnameleri", *MTM*, I/1 (1331), ss. 49-112; I/2(1331), ss. 305-348. Budin Kanunu diye bilinir. Bkz. Barkan, *Kanunlar*, s. 296-297. *MTM*'deki metin daha sonraki ekleri de içerir. Yeni harflerle yayını için bkz. *Budin Kanunnâmesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, yay. Sadık Albayrak, İstanbul... sız.

136) Cavid Baysun, "Ebussu'ud Efendi", s. 96.

137) Cavid Baysun, "Naimâ", *İA*, IX, s. 44.

arak, İslâm kültür çevresinin de etkisiyle yeni bir devlet anlayışına ulaşmaları doğaldır. Özellikle XV. yüzyılda güçlü Türkmen -Oğuz- geleneklerinin canlandırılması, örfî hukukun, yönetimin ayrılmaz ve üstün bir parçası olması, Osmanlı devlet anlayışının İslâmî motiflerin mahkûmu olmadığını ortaya koymaktadır. Bu özelliğin, Osmanlı örfî hukukunun şer'ileştirilmesi yolunda yoğun çabalar harcandığı ve az çok başarıya ulaşıldığı Kanunî devrine kadar sürdüğünü rahatlıkla ifade edebiliriz. Shaw, Gibb ve Bowen'ın etkisiyle(138) Osmanlı devlet anlayışının tamamen İran-İslâm kaynağına dayandığını yazmadan önce, ülkemizde bu konuda yapılan araştırmalara göz atsaydı(139) değerlendirmeyi tek yönlü yapmamış olacaktı.

Burada bir konu üzerinde daha durmamız gerekmektedir. Shaw, Önasya geleneklerini sistemleştiren Gazâlî ve Nizamülmülk'ün İslâm uyruklar için uygulanması gereken adalet ve güvenlik konularının Naima tarafından adalet dairesi (daire-i adliye) adıyla sunulduğunu ileri sürmektedir. (The fifteenth-century Ottoman chronicler Mustata Naima presented this view as a 'Cycle of Equity'. p.112). Çok ilginçtir ki, Shaw nadiren kullandığı notlardan birini de bu konuya ayırır. Eğer, L.V.Thomas (140) ve W.L.Wright(141) yerine üşenmeyip Naima Tarihine baksaydı, Naima'nın pek çok Osmanlı aydınının yaptığı gibi bu anlayışı tekrar ettiğini görecekti. Naima şöyle yazar: "İbn-i Haldun Mukaddeme-i tarihinde bir daire-i adliye zikr eder, Kınalızade Ali Efendi(142) merhum ondan ahz idüb Ahlâk-i Alâî nam kitab-ı lâtifinde derc etmişdir"(143). Naima, daire-i adliye'nin kendi saptayabildiği kaynağını bu şekilde verdikten sonra gerekli açıklamaları yapar ki, bunlar Shaw tarafından yukarıda anılan

138) H.A.R.Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, V, I, P.I, pp. 19-38. Özellikle bkz. pp. 29-34.

139) Fuad Köprülü, "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri: İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok mu dur?", *II. Türk Tarih Kongresi* (1937) Bildiriler, Ankara 1943, ss. 383-418; Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", ss. 102-126; İnalçık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisi", ss. 69-94; Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kanunnâme-i Sultânî Ber Müceb-i Örfî Osmanî*, Ankara 1956, ss. IX-XVIII; İnalçık, Mehmed II, İA., VII, s. 514; Aydın Taneri, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı*, Ankara 1978, ss. 153-157; Ahmet Mumcu, *Siyaseten Katı*, ss. 34-38.

140) L.V.Thomas, *A Sudy of Naima*, New York, 1972; zikreden: Shaw, p. 167.

141) W.L.Wright, *Ottoman Statecraft*, Princeton, N.J. 1935, zikreden: Shaw, p. 167.

142) Kınalızade Ali Efendi (1510-1572) ve Ahlâk-ı Alâî için bkz. A.Adnan Adıvar, "Kınalızade", İA., VI, ss. 709-711. Ölüm tarihi, Uzunçarşılı'ya göre 1581'dir. (*Osmanlı Tarihi*, II, s. 671)

143) Naima Tarihi, I(1280), s. 39. "Mülk ve devlet asker ve rical iledir; rical mâl ile bulunur ve mâl reayadan husule gelür; reaya adl ile muntazam üil hâl olur". Görüldüğü gibi bu bölüm, gerek Shaw ve gerekse çeviride çok iyi veilmiştir.

yazarların eserlerinden aktarılmıştır. "Yüzyılların biriktirdiği ön yargıları ve yanlış yorumları bir yana iten" bir eserle karşımıza çıkan Shaw, adalet dairesi konusunda İnalçık'ın bir araştırmasından yararlanma yoluna gitseydi, Naima'dan en az 500 yıl önce bu görüşün Türklere yabancı olmadığını görecekti. İnalçık, Kelile ve Dimne'den yola çıkarak Kutadgu Bilig'e (H.462, M.1069/1070) ulaşır. Yusuf Has Hacib: "Memleket tutmak için çok ordu ve asker lâzımdır, askerini beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek için de halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır" diyerek eski Hint-İran devlet geleneği ile Türk devlet geleneğini özümsemeye çalışmıştır. Osmanlı'nın bu bilgiye Kutadgu Bilig yoluyla ulaşamayacaklarını bir an için düşünmek mümkündür. Fakat Kutadgu Bilig'den bir süre sonra İran kültür çevresinde yazılan Kâbusnâme (yazılışı: 1082. II. Murad için Türkçe'ye çevrilmiştir ki, aynı konu benzer ifadelerle tekrar edilmiştir (Şunu bil ki, hükümdarlık askerle, asker de altınla kudret kazanır, altın da bayındırlıkla ele geçer, bayındırlık ise adl ve insafla yayılabilir). Böylece Naima'dan yaklaşık olarak 250 yıl önce bu görüş, Osmanlı sarayının ve aydınının malûmu idi(144). Kanunî zamanında Kelile ve Dimne çevirisinin yapılması, Ahlâk-ı Alâî'nin yazılması da (145) dikkat çekmektedir. Shaw, 1566 yılına kadarki Osmanlı yönc-

144) Halil İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset ve Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, ss. 262-263. Halil İnalçık'ın Kutadgu Bilig'deki Hint-İran etkileri konusunda örneklere dayalı araştırması, romantik tarih anlayışı ile hiç bir delil gösterilmeden Kafesoğlu tarafından red edilmiştir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", *TED*, I (1970), ss. 27-29.

145) Ortasında daire-i adliye yazan bir daire çevresinde "Adldir mucib-i salâh-ı cihan; cihan bir bağıdır divarı devlet; devletin yatımı şeriatdır; şeriata olamaz hiç haris illâ melik; melik zabt eylemez illâ leşker; leşkeri cem' idemez illâ mâl; mâli cem' eyleyen raiyyettir; raiyyeti kul ider padişah-ı âleme adl". Kınalızade Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Kahire (Bulak), 1248, III. Kitap, s. 49. Orjinal şeklin fotoğrafı için bkz. Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İstanbul 1981², Kapakta ve s. 95; Bu günkü dile çevrilmiş şekli için bkz. Devlet ve Aile Ahlâkı, Kınalızade Ali Efendi, baskıya haz. Ahmet Kahraman, *İstanbul... siz*, s. 283. *Halil İnalçık*, "Osmanlı Padişahı" adlı araştırmasında "Ahlâk-ı Alâî'nin Taşköprülüzade'ye ait olduğunu yazmaktadır (bkz. s. 76, 77). Özellikle s. 76'da Taşköprülüzade'nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinin İstanbul'da 1284(?) de basıldığını kaydeder. Ayrıca, s. 77'de "Taşköprülüzadenin adalet dairesinde... şeriatın eklenmiş olması dikkate değer" diyerek, bize gerçekte Kınalızade'nin adalet dairesinden söz eder. İnalçık, Taşköprülüzade ile Kınalızade'yi birbirine karıştırmıştır. Taşköprülüzade'nin 1284'te İstanbul'da basılmış Ahlâk-ı Alâî'si olmadığı için bkz. Münir Aktepe, "Taşköprülüzade", *İA*, XIII, ss. 42-44, Burada ilgilinin bütün eserleri sayılmıştır. Ayrıca bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, H.1333, I, s. 347.

timinin dinamiğini incelerken bunları göz önünde bulundurmalıydı. Kınalızade'den sonra da Naima'ya gelinceye kadar pek çok ünlü Osmanlı aydınının aynı formülü tekrar ettikleri görülmektedir. Örneğin, Hasan Kâfi(146), Kitâb-i Müstetâb yazarı (147), Koçi Bey(148) ve Kâtip Çelebi(149), ilk anda aklımıza gelenlerdir. Burada bizim için önemli olan, yukarıdan beri saydığımız, Kutadgu Bilig, Kâbusnâme ve Ke-lile ve Dimne çevirisi, Kınalızade Ali Efendi, Hasan Kâfi, Kitâb-i Müstetâb, Koçi Bey ve Kâtip Çelebidir. Naima'dan önce bunları aramakla haksızlık ettiğimizi sanmıyoruz.

Shaw, Divan-ı hümâyûn toplantılarının (meetings of the Imperial Council, p. 115), "enderun"da (The Inner Service, p.115) yapıldığını yazmakla, saray teşkilâtından habersiz görünmektedir. Çünkü, eserinin 116.sayfasında Topkapı Sarayının plânında ikinci avlu (Second Courtyard) daki binalar arasında "Kubbealtı" (Imperial Council Chambers) görülmektedir". Demek ki, Shaw, buranın "Birun" olduğundan habersizdir." gibi bir yargıya ulaşmakta acele etmemek gerekir. Çünkü, kitabın 117. sayfasında "İkinci avlu"nun "Birun" olduğu ((The second courtyard, or outer area (*Birun*), p.117)) yazılmıştır. Sonuç olarak, divan toplantılarının yapıldığı birundaki "kubbealtının" işlevi Shaw'un meçhulüdür.

Bir kaç yeri yazılmadan bırakılmış ve yetersiz Topkapı Sarayı plânında (p.116) ikinci avluda (Second Courtyard) görünen "iç hazine" (Inner Treasury) üzerinde biraz durmamız gerekiyor. Kubbealtının yanında bulunan 8 kubbeli dairenin "iç hazine" olduğu yolundaki bilgilerin kaynağı son vak'anüvis(150) Abdurrahman Şeref Beydir(151). Abdurrahman Şeref Bey, Topkapı Sarayını ilk defa resmen izinle ve ciddi olarak incelemiştir(1911) bir tarihçimizdir. Yazdıkları, kendisinden sonra gelenlerce devamlı tekrar edilmiştir (Harem'i ile Çağatay Uluçay hariç). Örneğin Reşat Ekrem Koçu (152), Celâl Esat Arseven(153), Ekrem Hakkı Ayverdi(154), bu hatalı bilgiyi yinelemiştir.

146) Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfi el Akhisârî, Devlet Düzenine Ait Eseri: Usulü'l Hikem fî Nizâmî'lÂlem", *TED*, X-XI (1979-1980), s. 254.

148) Kitâb-i Müstetâb, yay. Yaşar Yücel, Ankara 1974, s. 18, 31.

148) Koçi Bey Risalesi, yay. Ali Kemal Aksüt, İstanbul 1939, s. 50.

149) Kâtip Çelebi, *Düsturü'l-âmel li Islahi'l Halel*, İstanbul H. 1280. baskısının Enderun Kitabevi tarafından yapılan tıpkı basımı (İstanbul 1979), s. 124. Yukarıda adlarını ve eserlerini andığımız yazarlar, adalet dairesini Türkçe vermişken, Kâtip Çelebi Arapça yazmıştır. Ayrıca bakınız: Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi'den seçmeler*, İstanbul 1968, s. 156. Türkçe çevirisi verilmiştir.

150) Bekir Kütükoğlu, Vekayinüvis, İA, XIII, s. 286.

151) Abdurrahman Şeref, "Topkapı Saray-ı Hümâyûnu", *TOEM.*, I(1329/1911), s. 355.

152) Reşat Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul 1960, Plân'da iç hazine.

153) Celâl Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul,, s. 598-599.

154) Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, İstanbul 1974, c.IV, s. 712 ve plân.

lerdir. Halbuki, Uzunçarşılı daha 1948 yılında "Dış hazine, sekiz kubbenin altında olup... Abdurrahman Şeref Bey bunu iç hazine diye göstermişlerse de öyle olmayıp dış hazinedir"(155) diyerek ilk düzeltmeyi yapmıştır. Osmanlı iktisat tarihi üzerinde yaptığı araştırmalarla dikkat çeken Halil Sahillioğlu da buranın "dış hazine" (birun hazinesi) olduğunu açıkça belirtmiştir. "Hazine-i amire, Topkapı Sarayının divan kurulan avlusunda divana bitişik olması lâzım gelen 'Dış Hazine' veya 'Hazine-i Bîfun'dan başkası değildir"(156) Konu gerçekten pek çok tarihçiyi yanıltacak bir özellik taşımaktadır. Fakat, Uzunçarşılı'daki kayıt göz ardı edilmemeliydi. Sonuç olarak ikinci avludaki hazinenin 'iç hazine' (Inner Treasury) yerine 'dış hazine' (Outer Treasury) olarak düzeltilmesi gerekir.

Fatih Kanunnamesinin açık hükümlerine ve Lütfi Paşanın Asafnamesine dayanarak, Shaw'un "müteferrika"lar hakkında verdiği bilginin çok yetersiz olduğunu söylemek zorundayız. Shaw'a göre, "müteferrikalar, babalarının iyi davranışları (sadık kalmaları) için rehin olarak bırakılan ve yetiştirilmek üzere sultanın hizmetine verilen *başlıca vasal prenslerin oğullarından oluşmaktaydı*" (The Müteferrika corps-composed primarily of the sons of vassal princes who were left in the sultan's service for training and as hostages for their fathers' good behavior-also belonged to this group. p.117). Fatih Kanunnâmesine göre, müteferrikalar başlıca yerli rical (vüzera, ümera) çocukları arasından seçilmektedir. "Vezir-i azam oğulları 60 akçe ile müteferrika olalar, sair vüzera oğulları 50 akçe ile müteferrika olalar, nişancı oğulları dahi keza-lik 45 akçe ile müteferrika olalar ve beğlerbeği oğulları dahi 45 akçe ile müteferrika olalar"(157). Daha sonra hasodadan ve eskilerinden müteferrikalığa çıkarılanlar ve "erbab-ı ulûm ve fünûn"dan ve kâtipler arasından müteferrika yapılanlar da olmuş-tur(158).

Divan-ı hümayûnda temsil edilen sınıflar sayılırken 4. grupta ulema verilmiş ve bunların "*şeyhülislâm*", "Rumeli ve Anadolu Kadiaskerleri" tarafından divanda temsil edildikleri yazılmıştır ((4-the ulema, of religious and cultural class, represented by the judicial chiefs (kazasker) of Rumeli and Anadolu as well as the şeyhulislam. p. 118)). Fatih Kanunnamesi: "Ve Divan-ı hümayûnda sadrda oturmak vüzeranın ve kadiaskerin ve defterdarın ve nişancıların yoludur"(159) diyerek, şeyhülislâmı devre

155) Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teskilâtı*, Ankara 1948 s.11.

156) Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Gideri", *VIII. Türk Tarih Kongresi* (1976), Bildiriler, Ankara 1981, II, s. 1390.

157) *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, yay. Mehmed Arif, İstanbul 1330, s. 20. *Asafnâme-i Lütfi Paşa*, yay. Tschudi (Das Asafnâme des Lütfi Pascha) Berlin 1910, s. 16 (Ve ulûfe müteferrikalığı haricden olanlara verilmemek gerektir. İl-lâ Harem-i has'dan çıka, yahut beğlerbeği ve defterdar oğulları ola.).

158) *Kanunnâme-i Âl-i Osman* (M.Arif, 1330), s. 20, 2 nolu dipnotu.

dışı bırakmıştır. Kanunun öngördüğü bu husus, bazı nadir haller dışında daima uygulanmıştır. Uzunçarşılı(160) ve Ahmet Mumcu'nun(161) çalınmaları da şeyhülislâmın divan üyesi olmadığını ortaya koymuştur. Şeyhülislâmlar ancak XIX. yüzyılda (1830) heyet-i vükelâya dahil olmuşlardır(162).

Halil İnalçık'ın ünlü araştırması "Raiyyet Rüsûmu"(163) Shaw'un hiç dikkatini çekmemiş olacak ki, "Çift resminin konmadığı yerlerde Hristiyan çiftçilerden ispenç resmi (*otlak vergisi?*) alınmaktaydı" diyebilmiştir ((In areas where the *çift resmi* was not imposed, the *ispenç resmi* (*pasturage tax*) was collected from Christian cultivators. p.120)). Shaw, "raiyyet Rüsûmu"ndan vaz geçtik- biraz zahmet edip Halil İnalçık'ın özet halinde yazılmış "The Ottoman Empire"ı okusaydı bu hataya düşmez özellikle ispenç'yi çok değişik bir vergi türü olan (badihava grubundan) "otlak resmi", yapmazdı. İnalçık, "the çift resmi-a farm tax paid in cash, which Christians paid under the name of ispenç-"(164) diyerek "nakdi olarak ödenen çift resminin Hristiyanlar tarafından ispenç adı altında ödendiğini" çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Dikkat edilirse, İnalçık, "Hristiyan çiftçiler" değil, "Hristiyanlardan" söz etmektedir. Çünkü, şehirli Hristiyanlar da ispenç yükümlüsü idiler(165). Burada küçük bir hatırlatma yapmak isteriz. İnalçık bu vergi yükümlülükleri arasında Yahudileri de saydığına göre(166), eserinin İngilizce tercümesindeki "Christian" yerine "non-Muslim" yazılması gerekirdi. Gibb ve Bowen'da "çift akçesi (farm money) ve bağlantıları olan bennâk ve mücerred karşılığı olarak zimmilerden (non Moslems) ispenç alındığını" yazmıştır(167) ki, bu değerlendirmenin de Shaw'un dikkatinden kaçtığı anlaşılıyor.

"Memurların görevlerini yaparken geçtikleri yerlerden *nüzûl bedeli* toplanırdı" (The *nüzûl bedeli* (alighting price) was levied in localities where officials passed while performing their duties. p.120)). Nüzûl bedeli, bu kadar basite indirgenemez. Nüzûl, "askerî ve malî terim olarak menzillerde 'askerin iaşesi' için hazırlanan erzak

159) *Kanunnâme-i Âl-i Osman* (M.Arif, 1330), s. 13

160) Uzunçarşılı, *İlmiye Teskilâtı*, Ankara 1965, s. 189

161) Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayûn*, Ankara 1976, ss. 55-58.

162) J.H.Kramers, "Şeyh-ül Islâm", *İA*, X, s. 488; Uzunçarşılı, *İlmiye Teskilâtı*, s. 189

163) İnalçık, "Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), ss. 575-609

164) İnalçık, *The Ottoman Empire*, p. 108

165) İnalçık, "Raiyyet Rüsûmu", s. 604

166) İnalçık, "Raiyyet Rüsûmu", s. 603

167) H.A.R.Gibb and Harold Bowen, *İslamic Society and the West*, V.I, P.I, pp. 240-241. Non-Moslem karşılığı Zimmî (Dimmî) için bkz. p.132.

manasına gelmektedir”(168). Osmanlı ordularının menzillerde ve cephelerde erzak sıkıntısı çekmemesi için reayadan talep edilen un ve arpa, nüzül oluşturur. Genellikle aynı alınan nüzül, zamanla ve yöreye göre nakdî alımdı ki, buna ”nüzül bedeli” denirdi. Örneğin, ”1628 yılında Erzurum’da isyan eden Abaza Mehmed Paşa’nın üzerine gönderilen vezir-i âzam ve sordar-ı ekrem Husrev Paşa’nın kumandasındaki ordu ihtiyacı için Karaman, Zülkadriye (Dulkadir), Diyarbekir, Haleb, Şam eyaletleri ve Erzurum eyaletinin Karahisar-ı Şarkî livası ve Trabzon’da nüzülün bedel olarak tahsili yoluna gidilmiş; askerî harekât sahasına yakın olan Rum eyaleti ile Erzurum eyaletinin yalnız üç kazasından nüzül aynen tahsil edilmiştir.”(169). Shaw, eğer ”nüzül bedeli”ni kullanmayıp, ”alighting price” ile yetinseydi, belki de tekâlif-i şakka’nın ”konak akçesi”nden söz ediyor sanacak ve pek okadar üzerinde durmaya gerek görmiyecektik.

”Resm-i arûs, ” ”resm-i gerdek” vs. adlarıyla anılan verginin ”bridegroom tax”(p.120) diye çevrilmesi yanlış anlamalara yol açmaktadır. Bilindiği gibi ”bridegroom” *damat* demektir. Bu yüzden kitabı Türkçeye çeviren Mehmet Harmancı haklı olarak bunu ”*damatlık vergiler*” diye çevirmiştir (çev. s. 176). ”Gelin vergisi”, ”gerdek vergisi” olarak sadeleştirebileceğimiz bir terim böylece anlam yitirmiştir. İlginçtir ki, Shaw’un bibliyografyasında belirttiği (p.315) Uriel Heyd ise bu vergiyi ”bride tax” (gelin vergisi) olarak tam karşılığı ile kullanmıştır(170).

”Günümüzde Osmanlı Tarihi üzerinde çalışan Batılı araştırmacıların önde gelenleri arasında ”sayılan(171) Shaw’un, ”büyük oranda Osmanlı arşivlerine dayanan ve yüzyılların biriktirdiği ön yargıları ve yanlış yorumları bir yana iten”(172) eserinin I. cildinin yaklaşık üçte biri üzerinde yer yer yaptığımız değerlendirmeleri burada noktatalıyacağız. Görülüyor ki, Osmanlı tarihinin bir iki konusunda uzmanlaşmak başka, Osmanlı tarihinin bütünü kavramak başkadır. Yalnız şuna inanıyoruz ki, bilimsel yöntemleri iyi kullanan ve bilgi birikimi yeterli olan tarihçinin, genel bir Osmanlı tarihi yazmaması için de hiç bir neden yoktur. Shaw’un uğraştığı alanlar hariç, bu eserde bilimsel yöntemlerle yola çıktığı konusunda ciddi kuşularımız vardır. Örneğin, I. cildin metin kısmı 297 sayfadır. Bunun 167 sayfası Türk tarihinin ilk devirlerinden 1566’ya kadar olan dönemi kapsar. Burada Shaw’un kullandığı ”not” çok zengin bibliyografyasına karşın sadece 28’dir. En çok çelişkiye bu bölümde düşülmüştür.

168) Lütri Güçer, *Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964, s. 69.

169) Lütri Güçer, age., ss. 87-88.

170) Uriel Heyd, *Studies in old Ottoman Criminal Law*, p. 337

171) *Cumhuriyet* Gazetesi, 15. XII. 1982 (Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*)

172) Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, arka kapaktaki takdim yazısı.

1566-1683 yılları için 46 sayfada 61 not kullanılırken bunun da 37'si Naima'ya (çoğu VI. c.), 9'u Silâhtar'a ayrılmıştır. 1683-1808 yılları arası 60 sayfada toplanırken, rekor sayılabilecek 116 not verilmiştir. Bunun da nedeni, Shaw'un 1971'de yayınlamış olduğu III. Selim devri ile ilgili "Between Old and New: The under Sultan Selim III" adlı yapıtı olmalıdır. Gerçekten Osmanlı arşiv ve diğer kaynaklarına dayanarak yapılan bu araştırmanın elimizdeki esere yansması sevindiricidir. 1566-1808 yılları arasındaki "yönetim, toplum ve kültür" bölümü ise 17 sayfaya 12 not ile sığdırılmıştır! 1280-1566 arasındaki siyasi ve teşkilât tarihi için kullanılan 24 not bize göre çok yetersizdir. Aşağı yukarı aynı dönemi kapsayan Halil İnalcık'ın "The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600" adlı eseri 87 not ile okuyucuya sunulmuştur. Kaldığı Halil İnalcık, Osmanlı tarihine gerçekten hakimdir ve dolayısıyla Shaw'un düştüğü kronolojik çelişkiler ve terim hataları onun için söz konusu değildir. 1280-1566 yılları arasına 155; 1566-1808 yılları arasına 130 sayfa tahsis edilmesi de yadırgadığımız bir tutumdur. 286 yıla 155 sayfa ayrılırsa, 244 seneye de 130 sayfa düşmesi matematik orantı olarak doğrudur. Biz inanıyoruz ki, Osmanlı Devletinin ağır bunalımlara düştüğü, bunlardan kurtulmak için büyük mücadeleler verdiği, siyasal yapı ve tablonun değiştiği dönem daha ctraflıca ele alınmalıdır.

Bu eserde yöntemsizliğin en önemli kanıtlarından biri de kronolojik çelişkilerdir. 1421'de ölen bir hükümdarın 1428'e kadar sefer yapması, 1512'de padişah olmanın 1511'de Mısır'a yardım göndermesi, 1520 Eylülünde hükümdar olan bir diğerinin 1520 Ağustosunda Belgrat'ı fethetmesi vs. gibi örnekler , bilimsellikle bağdaşmaz.

Saptamalarımıza göre' Osmanlı deyim ve terimleri üzerinde hiç bir özen gösterilmemiştir. Kentler, sefer yolları ve yönler için haritaya bakmak zahmetine hiç katlanılmamış, hafızanın aldatıcı olabileceği düşünülmemiştir.

Sonuç olarak "Stanford Shaw'un eserinin yayınlanmasından kısa denebilecek bir süre sonra basımının yapılması önemli bir kazanç"(173) olduğu görüşüne katılmadığımızı üzümlere belirtmek isteriz.

173) *Cumhuriyet* Gazetesi, 15. XII. 1982, yukarıda anılan yazı.

K ı s a l t m a l a r

- BAMÜD : İstanbul Başbakanlık Arşivi Mühimme Defterleri
Danışmend : İ. Hamî Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul
1947.
DTCF : Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
İA : İslâm Ansiklopedisi
İFM : İktisat Fakültesi Mecmuası (İstanbul)
MTM : Millî Tetebbular Mecmuası
SAD : Selçuklu Araştırmaları Dergisi
SBFD : Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
TAD : Tarih Araştırmaları Dergisi (Ankara)
TD : Tarih Dergisi (İstanbul)
TED : Tarih Enstitüsü Dergisi (İstanbul)
TOEM : Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası

